

Прирачник за стручни соработници

**ПОДДРШКА
НА УЧЕНИЦИТЕ
СО ПОТЕШКОТИИ
ВО УЧЕЊЕТО**



БИРО ЗА РАЗВОЈ НА ОБРАЗОВАНИЕ
МИНИСТЕРСТВО ЗА ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

ПРОГРАМА:

**ИНКЛУЗИВНО ОБРАЗОВАНИЕ
ВО ОСНОВНО УЧИЛИШТЕ**

ПОДДРШКА НА УЧЕНИЦИТЕ СО ПОТЕШКОТИИ ВО УЧЕЊЕТО

Прирачник за стручни соработници во основните училишта

Скопје, 2017

Издавач
БИРО ЗА РАЗВОЈ НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Автори

Андријана Тасевска
м-р Горица Мицковска

Соработници

м-р Аница Алексова
м-р Розалија Бошковски
Убавка Бутлеска
д-р Аница Златевска

Лектура:

Катица Трајкова

Дизајн:

Бригада

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

159.953-057.874-056.36(035)

ТАСЕВСКА, Андријана

Поддршка на учениците со потешкотии во учењето : прирачник за стручни соработници во основните училишта / [автори Андријана Тасевска, Горица Мицковска].

- Скопје : Биро за развој на образованието, 2018. - 64 стр. : илустр. ; 20 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 64

ISBN 978-608-206-059-0

1. Мицковска, Горица [автор]

а) Потешкотии во учењето - Поддршка на ученици - Прирачници

COBISS.MK-ID 105909258

Ставовите изнесени во овој прирачник се на авторите и не мора да се совпаѓаат со ставовите и политиките на УНИЦЕФ.

Прирачникот е печатен со поддршка на Канцеларијата на УНИЦЕФ во Скопје и Македонскиот центар за граѓанско образование.

Авторите им се заблагодаруваат на стручните соработници од дваесет основни училишта, кои во второто полугодие на учебната 2016/2017 година ги применуваа предложените постапки и инструменти за да им ги намалат тешкотиите и да развиваат одредени способности и вештини кај учениците што имаа потреба од специфична поддршка. Повратната информација на стручните соработници овозможи да се подготви финалната верзија на овој прирачник.

Училиштата чии стручни соработници се обучени за поддршка на учениците со потешкотии во учењето се:

„11 Октомври“, Куманово
„Александар Здравковски“, Јегуновце
„Браќа Рамиз и Хамид“, Шуто Оризари
„Васил Главинов“, Велес
„Видое Подгорец“, Струмица
„Гоце Делчев“, Прилеп
„Дане Крапчев“, Скопје
„Димитар Влахов“, Штип
„Димо Хаџи Димов“, Скопје
„Добре Јованоски“, Прилеп
„Ѓорѓи Сугарев“, Битола
„Ѓорѓија Пулевски“, Скопје
„Единство Башкими Бирлик“, Гостивар
„Круме Кепески“, Скопје
„Коле Канински“, Битола
„Лазо Ангеловски“, Скопје
„Љубен Лапе“, Скопје
„Малина Попиванов“, Кочани
„Мустафа Кемал Ататурк“, Гостивар
„Наим Фрашери“, Тетово
„Св. Кирил и Методиј“, Македонска Каменица

СОДРЖИНА

Вовед.....	7
Прв дел: Тешкотии во учењето, видови нарушувања и фактори што влијаат врз процесот на учење и однесување на учениците	9
1. Општи тешкотии во учењето	11
2. Тешкотии во учењето предизвикани од социјална, економска и културна депривација	12
3. Специфични тешкотии во учењето	13
3.1. Тешкотии во учењето предизвикани од дефицит/недостиг на внимание/ хиперактивно нарушување – АДХД.....	14
3.2. Тешкотии во учењето предизвикани од нарушувања во процесот на читање – дислексија	16
3.3. Тешкотии во учењето предизвикани од нарушувања во процесот на пишување – дисграфија.....	19
3.4. Тешкотии во учењето предизвикани од нарушувања во процесот на изведување математички операции – дискалкулија.....	22
3.5. Тешкотии во учењето предизвикани од намалени интелектуални способности	24
Втор дел: Идентификација на тешкотиите, планирање и евидентирање на индивидуалната поддршка	27
1. Идентификација и иницијална проценка	28
2. Планирање.....	29
2.1. Модел на План на тимот стручни соработници за индивидуална поддршка на учениците со тешкотии во учењето.....	29
2.2. Модел на План на стручниот соработник за индивидуална поддршка на учениците со тешкотии во учењето.....	30
3. Евиденција	31
3.1. Модел на Образец за евиденција на реализираната индивидуална поддршка...31	
3.2. Модел на Образец за евиденција на реализирани вежби за меморија	32
Трет дел: Стратегии, начини и примери на материјали за индивидуална поддршка...33	33
3.1. Емоции и социјални односи.....	34
3.2. Внимание и концентрација.....	45
3.3. Перцепција и памтење	49
3.4. Моторика	57
3.5. Други активности за поттикнување и развој на говор, јазични и математички способности.....	64
Литература и извори	66

Сите деца се различни, но сите имаат еднакво право на образование, без оглед на нивното потекло или на нивните способности. За сите нив треба да бидеме рака за која ќе се придржат кога ќе биде тешко и насмевка што ќе ги охрабри да продолжат понатаму, затоа што веруваме дека секое дете може да успее да ги искористи сите свои потенцијали ако има соодветна поддршка. Учениците нема да ги цениме според она што го немаат или според она што го прават различно од вообичаените очекувања, туку според она што го имаат и што ги прави единствени.

Според Основните професионални компетенции и стандарди за стручните соработници во училиштата¹, во делот Професионални вредности / Најважен е ученикот: „Стручните соработници се посветени да работат во интерес на учениците и во прв план ги ставаат нивното учење, однесувањето и менталното здравје. Тие веруваат дека со својата работа во училиштето можат да придонесат максимално да се развијат потенцијалите на учениците и посветено работат на постигнувањето на таа цел“. Во истиот документ, во делот Заеднички компетенции на стручните соработници / Работа со ученици е наведено дека: „Компетентните стручни соработници знаат како децата учат и се развиваат и им даваат поддршка на сите ученици. Знаат дека секое дете може да го достигне својот максимум ако му се даде соодветна можност. Преземаат соодветни активности за вклучување на сите деца во образовниот процес и за нивно адекватно прифаќање во училишниот контекст. Тие ги третираат учениците рамноправно и правично, но ги препознаваат нивните индивидуални разлики и ги земаат предвид во својата работа со нив. Притоа стручните соработници ја темелат работата врз континуирана опсервација и проценка за најдобриот интерес на учениците, како и континуирана проценка на нивното знаење, нивните потенцијали, силните страни, вештините и семејното опкружување. Стручните соработници имаат знаења и вештини за индивидуална и групна работа со учениците со цел да се поттикне и поддржи интелектуалниот и социоемоционалниот развој на ученикот, неговото знаење и напредување“². Од ова произлегува дека стручните соработници се компетентни да работат на откривање и поттикнување на потенцијалите на учениците, особено на оние што имаат потешкотии во учењето и да им помогнат во развивањето на способностите и вештините што ќе им овозможат напредок, односно да придонесат овие деца да бидат подготвени за учење и за животна функционирање. Покрај тоа што им даваат совети и насоки на наставниците и родителите за работа со децата што се соочуваат со потешкотии во учењето, стручните соработници, во многу случаи, ќе треба да даваат и интервентна или подолготрајна индивидуална/непосредна/директна³ поддршка на некои од овие деца. Законот за основно образование⁴ во член 85-а, став 2 исто така ги одредува

1 <http://bro.gov.mk/docs/USAID/MKD/02%200snovni%20profesionalni%20kompetencii%20i%20standardi%20za%20strucni%20sorabotnici.pdf>

2 Повеќе за основните професионални компетенции на следниот линк:
<http://bro.gov.mk/docs/USAID/MKD/02%200snovni%20profesionalni%20kompetencii%20i%20standardi%20za%20strucni%20sorabotnici.pdf>

3 Во прирачникот ќе се среќаваат термините индивидуална поддршка, непосредна/директна поддршка, во смисла дека стручниот соработник работи со ученикот индивидуално и поддршката што му ја дава е непосредна/директна. Поддршката, пак, што стручните соработници ја даваат на ученикот преку наставникот е индиректна/посредна.

4 <http://www.sonk.org.mk/documents/Zakon%20za%20osnovno%20obrazovanie.pdf>, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 103/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015, 145/2015 и 30/2016.

подрачјата на професионални компетенции на стручните соработници, меѓу кои експлицитно е одредено подрачјето – работа со ученици.

Овој прирачник е замислен како почетна точка за стручните соработници во училиштата во наоѓањето на начини за давање директна индивидуална поддршка на учениците со потешкотии во учењето, особено на учениците што им припаѓаат на маргинализирани групи. Прирачникот ќе им помогне на стручните соработници и во давањето совети и поддршка на наставниците при поучувањето на учениците со потешкотии во учењето. Во него нема поделба на надлежностите/ интервенциите на различни профили стручни соработници (психолог, педагог, дефектолог – специјален едукатор и рехабилитатор), туку, поаѓајќи од претпоставката дека стручните соработници треба да дејствуваат тимски/координирано/во најдобар интерес на детето, се опишани пристапи, интервенции и материјали за работа со учениците. Секој стручен соработник треба да ги одбере, сам или во договор со колегите, оние пристапи за кои се чувствува компетентен и смета дека може успешно да ги примени.

Во овој прирачник ќе стане збор за работа со ученици кај кои потешкотиите во учењето можат да се јават како последица од разни видови попречености, како и како последица од одредени неповолни социокултурни влијанија.

Во првиот дел од прирачникот накратко се опишани некои попречености што предизвикуваат потешкотии во учењето и фактори што неповолно влијаат врз процесот на учење и однесување кај ученици од социјално и културно депривирани средини, а кои најчесто се среќаваат во нашите училишта⁵. Целта на овој дел е да се укаже на специфичните потешкотии во клучните подрачја: внимание и концентрација, перцепција, памтење, моторика, емоции и социјални односи и когнитивни функции. Кај потешкотиите во спомнатите подрачја стручните соработници можат да интервенираат преку непосредна поддршка и да помогнат во надминување или намалување на конкретен вид тешкотија.

Во вториот дел од прирачникот е опишан начинот на кој може да се одреди подрачјето/ подрачјата во кое/кои се јавуваат тешкотии и начинот на кој се планира непосредната поддршка на учениците. Во прирачникот се вклучени и неколку протоколи/обрасци што овозможуваат да се евидентираат активностите поврзани со процесот на идентификација на тешкотиите, процесот на планирање на индивидуалната поддршка и процесот на директна работа со ученикот.

Во третиот дел од прирачникот се дадени описи на видот на тешкотијата во рамките на неколку подрачја на интервенции, како и примери на постапки и материјали преку кои стручните соработници по пат на директна интервенција можат да ги намалат тешкотиите, да развиваат одредени способности и вештини кај ученикот и да го подготват за процесот на учење, со што, освен на ученикот, посредно му помагаат и на наставникот.

Сите тешкотии во учењето несе одист карактер. Дури и тогаш кога се работи за одредена група/ синдром на попречености или група на средински и социолошки фактори што предизвикуваат тешкотии во учењето, не треба да очекуваме дека нивното манифестирање кај децата ќе се одвива идентично и дека ќе постои единствена постапка или формула со која тешкотијата ќе се надмине. Затоа, зборуваме за индивидуална поддршка, во која ќе дојдат до израз вештините и сензибилноста на стручниот соработник да ги избере најсоодветните и да ги приспособи понудените стратегии, активности и материјали за секој ученик посебно.

Прирачникот им е наменет на стручните соработници со помало искуство за да им помогне подобро да ја планираат и реализираат работата со ученици со тешкотии во учењето, но и за поискусните да ги проверат и да ги збогатат приодите што ги користат при поддршката на овие ученици. Прирачникот може да го користат и наставниците за да ги збогатат стратегиите за поучување при работата со учениците со тешкотии во учењето.

⁵ Препорачуваме стручните соработници пошироко да се запознаат со карактеристиките на попреченостите и факторите што предизвикуваат тешкотии во учењето.

ПРВ ДЕЛ:

ТЕШКОТИИ ВО УЧЕЊЕТО, ВИДОВИ НАРУШУВАЊА И ФАКТОРИ ШТО ВЛИЈААТ ВРЗ ПРОЦЕСОТ НА УЧЕЊЕ И ОДНЕСУВАЊЕ НА УЧЕНИЦИТЕ

Тешкотиите во учењето може да бидат од лесни и краткотрајни, па сè до потешки со траење во текот на целиот живот. Тие не можат да се идентификуваат сè додека детето не тргне во училиште, односно додека од него не почне да се очекува да извршува специфични академски задачи, кои всушност ќе укажат на тешкотии во полето на когнитивните процеси. Резултат на тешкотиите во учењето се неочекувани ниски постигнувања, а начинот на кој тешкотиите се манифестираат може да се менува во текот на животот на личноста во зависност од барањата на средината, од една страна, и можностите и потребите на личноста, од друга страна.

Според Здружението за попречености во учењето на Канада (Learning Disabilities Association of Canada) и Здружението на училишни психолози на Британска Колумбија (BC Association of School Psychologists) „тешкотиите во учењето се однесуваат на бројни состојби што можат да влијаат врз процесите на прием, организирање, задржување, разбирање и примена на вербалните и невербалните информации. Нарушувањата во овие процеси влијаат врз можноста за учење и се манифестираат преку ниските просечни можности неопходни за мислење и носење заклучоци.

Така, тешкотиите во учењето можеме да ги разгледуваме независно од општите интелектуални тешкотии. Тешкотиите во учењето се јавуваат како резултат на нарушување или намалување на функционалноста на еден или повеќе процеси поврзани со перципирањето, памтењето и мислењето. Тука се вклучени, но не секогаш, и процесите на говор, јазичните способности, визуелно-спацијалниот процес, процесите на брзина, внимание, концентрација и посложените мисловни функции, како што се планирањето и носењето одлуки.

Тешкотиите во учењето се разликуваат според интензитетот и можат да го попречуваат формирањето и употребата на:

- говорот (слушање, говорење, разбирање);
- читањето (декодирање, фонетика, препознавање на зборови, разбирање);
- пишувањето;
- математиката (сметање, решавање проблеми).

Тешкотиите во учењето можат да вклучуваат и тешкотии во организационите способности, социјалната перцепција, социјалната интеракција и преземањето на акција.⁶

Од друга страна пак, тешкотиите во учењето можат да произлегуваат од разни попречености што се јавуваат во подрачјата на внимание, говор, читање, пишување, математички способности и општи интелектуални способности.

Затоа за децата со тешкотии во учењето мора да имаме различни видови помош во учењето, но, за да ја приспособиме поддршката што ќе ја даваме на секој ученик, неопходно е да ги познаваме причините што ја предизвикуваат тешкотијата и карактеристиките на манифестирање на тешкотијата.

6 Supporting Students with Learning Disabilities, A Guide for Teachers, Ministry of Education and the British Columbia School Superintendent's Association, 2011.

Децата со **општи тешкотии во учењето** имаат побавен развој на општите когнитивни способности, побавноучати имаат пониски постигнувања во повеќето наставни предмети, односно ним им е потребно повеќе време за усвојување на наставниот материјал, тие ги постигнуваат само пониските наставни цели, но сепак напредуваат.

Одреден процент од децата **поради социјална, економска и културна депривација** ги немаат потребните можности и поттикнувања во когнитивното, социјалното, емоционалното и мотивационото подрачје, поради што покажуваат помал интерес за учење и пониска приспособеност кон училишната средина, што резултира и со послаби резултати.

Децата што имаат **специфични тешкотии во учењето** се помалку успешни или неуспешни при усвојувањето на знаењата и вештините во определени подрачја на учење (читање, пишување, математика). Тоа се ученици кај кои се јавуваат проблеми во раниот развој и имаат поизразени тешкотии поврзани со вниманието, помнењето, мислењето, координацијата, комуникацијата, читањето, пишувањето, математиката, но и со развојот на социјалните вештини и емоционалното созревање. Овие деца најчесто имаат проблеми со приемот, преработувањето и репродукцијата на информациите.

Кај сите овие групи ученици може во пократок или подолг период да се јават и проблеми во однесувањето што влијаат и врз нивното учење.

Тешкотиите во учењето можат да бидат предизвикани од различни фактори. Тие може да бидат групирани како:

внатрешни – ниски интелектуални способности, разни попречености на полето на перцепциите, социјално-емотивното приспособување, физиолошки попречености, послабо развиени способности за саморегулација итн.;

надворешни – социјални и/или културни ограничености – недоволно познавање на јазикот, несоодветна грижа и отсуство на интерес и поддршка за учење, отфрленост/маргинализираност, нестимулирачка средина, сиромаштија итн.

Во овој дел ќе дадеме преглед на тоа како најчестите видови попречености и фактори што ги среќаваме во училиштата влијаат врз одредени подрачја на развој, а со тоа и врз процесот на учење.

1 | ОПШТИ ТЕШКОТИИ ВО УЧЕЊЕТО

Секое дете во текот на своето образование може да најде на тешкотии во учењето, но кај некои ученици постигнувањата и успехот во учењето се пониски од тоа што се очекува според возраста, способностите и потенцијалите. Тешкотиите со кои се соочуваат овие ученици често се придружени и со специфична емоционална состојба што влијае на нивното внимание, перцепција, мислење и говор, а со тоа и на губењето на мотивацијата за учење.

Тешкотиите на кои наидуваат овие ученици можат да бидат поврзани со:

- неможноста за организирање на процесот на учење (начинот на организирање и манипулирање со повеќе информации во исто време, нивно сместување во концепти, постапување со нив на различни начини или организирање на материјалите и времето);
- недостиг на концентрација и неможност да се одржи доволно внимание за тоа што треба да се учи;
- подложеност на разни кризни ситуации, како што се: емоционални проблеми (страв, претрпено насилство), болест на детето (хронични болести, хоспитализација, одвоеност од домот и семејството заради лечење), семејни проблеми (развод на родителите, смрт на родител, болен член на семејството), при што поради емоционални пречки и тешкотии детето не е во состојба да вложува доволно енергија во процесот на учење, има лабилно внимание и е де-концентрирано.

Подрачја на тешкотии

- ▶ **Организација на учењето** (определување или организирање на времето, уредување или одредување на почеток, средина и крај, определување на приоритети, управување со времето, следење на правила и почитување на рокови, организирање на простор и наоѓање/средување на материјали).
- ▶ **Когнитивни функции** (поврзување на знаењата, организирање и манипулирање со повеќе информации во исто време, нивно класифицирање, сместување во концепти, постапување со нив на различни начини и согледување на нивната применливост, решавање на проблеми).
- ▶ **Концентрација и мотивираност** (краткотрајно внимание, научена беспомошност, слаба мотивација, користење на изговори за неуспехот, откажување и неприфаќање на обврски, недоволна способност за ефективно функционирање и во услови кога околината или очекувањата се менуваат).
- ▶ **Однесување и остварување на социјални врски** (отсуствување од часови, неприфаќање на обврски, несоодветно однесување, отсуство на работни навики, тешкотии во остварувањето на контактите, соработката и комуникацијата со другите).
- ▶ **Емоции и слика за себе** (загриженост, повлеченост, психосоматски тегоби, тешко прифаќање обврски, ниска самодоверба, срамежливост, нерасположеност, повлекување при соочување со напор, брзо откажување, давање на негативни искази за себе, понекогаш агресивно однесување).

Цел на индивидуалната поддршка

Најчесто, за учениците со општи тешкотии во учењето е добро поддршката да биде насочена кон помош во наоѓање на сопствениот стил на учење и вежбање низ разни техники на учење, при што истовремено се работи и на јакнење на концентрацијата и на меморијата, но во голема мера и на активирање на повисоките мисловни процеси, како и на јакнење на емоционалната компонента.

Стручните соработници можат да му помогнат на детето во:

- ▶ организација на учењето и усвојување на начини/техники на учење;
- ▶ зајакнување на емоционалните капацитети;
- ▶ развивање на позитивна слика за себе и јакнење на самодовербата;
- ▶ насочување на концентрацијата и вниманието;
- ▶ поттикнување и развивање на соработката со другите.

2 | ТЕШКОТИИ ВО УЧЕЊЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД СОЦИЈАЛНА, ЕКОНОМСКА И КУЛТУРНА ДЕПРИВАЦИЈА

Децата што потекнуваат од социјално, економски и културно депривирани средини често имаат тешкотии во учењето што не се секогаш предизвикани од некој вид на попреченост.

Според терминологијата на ОЕЦД: „...социоекономски загрозените семејства се семејства што не можат да обезбедат основни услови или погодности за живот, како што се адекватно живеалиште, исхрана или здравствена заштита (ОЕЦД 2010).“⁷

Ова значи дека овие деца немаат исти почетни услови како и другите деца за да ги постигнат очекуваните резултати и да напредуваат во учењето поради влијанието на бројни фактори што потекнуваат од нивната средина на живеење: почнувајќи од недоволните можности за задоволување на егзистенцијалните потреби, преку можните јазични бариери кога не го зборуваат јазикот на кој треба да се образоваат, па сè до намалената поддршка што можат да им ја дадат родителите во учењето поради тоа што самите најчесто не се доволно образовани.

Социјално и економски депривирани деца најчесто растат во сиромашни средини и ретко можат да остварат адекватна и интелектуално стимулативна интеракција со своите родители. Истражувањата укажуваат на тоа дека овие деца немаат вродено пониски потенцијали за учење, туку дека нивната средина не им овозможува на адекватен начин да ги развијат потенцијалите што ги имаат. Така „децата од семејства со низок социоекономски статус побавно напредуваат во училиште и имаат пониски постигнувања, а родителите во овие семејства помалку се посветуваат на образованието на своите деца (ОЕЦД 2010; АПА 2012). Учениците од ваквите семејства побавно го совладуваат јазикот, подоцна стекнуваат фонолошка свесност и во поголема мерка имаат тешкотии со читањето (Aikens & Barbarin 2008). Одредени психолошки истражувања покажуваат дека растењето на децата во депривирана средина го отежнува нивниот когнитивен развој. Децата со понизок социоекономски статус до својата трета година слушаат околу триесет милиони зборови помалку споредено со децата од семејствата со повисок социоекономски статус, што има неповратен ефект врз формирањето на мисловните обрасци и подготвеноста за поаѓање во училиште (Howe 1997). Студиите за начинот на користење на синтаксата и зголемената употреба на заменки (т.н. ограничен јазичен код) зборуваат за тоа дека децата од социјално и културно депривирани средини имаат помалку стимулативна средина за развој на своите потенцијали (Bernstajn 1979; Ivić & Havelka 1982).“⁸

Сето ова зборува за тоа дека когнитивната ефикасност на децата од социјално, економски и културно депривирани средини треба да биде разгледувана од аспект на влијанието на сиромаштијата, културните различности и специфичните и неповолни услови во кои овие деца растат.

7 Jovanović V., Petrović D., Milivojević Z., Jeremić J., Lažetić P., *Образовна инклузија деца ромске националности*, Centar za obrazovne politike, Beograd 2013.

8 Jovanović V., Petrović D., Milivojević Z., Jeremić J., Lažetić P., *Образовна инклузија деца ромске националности*, Centar za obrazovne politike, Beograd 2013.

Подрачја на тешкотии

Социјално и економски депривирани деца имаат тешкотии поврзани со:

- ▶ **концентрацијата и мотивираноста** (краткотрајно внимание, научена беспомошност, слаба мотивација, користење на изговори за неуспехот, откажување и неприфаќање на обврски);
- ▶ **однесувањето и остварувањето на социјални врски** (отсуствување од часови, неприфаќање на обврски, несоодветно однесување, отсуство на работни навики, тешкотии во остварувањето на контактите, соработката и комуникацијата со другите);
- ▶ **емоциите и сликата за себе** (загриженост, повлеченост, психосоматски тегоби, тешко прифаќање обврски, ниска самодоверба, срамежливост, нерасположеност, повлекување при соочување со напор, брзо откажување, давање на негативни искази за себе, понекогаш агресивно однесување);
- ▶ **когнитивните функции** (тесни и површни интересирања, отежнато апстрактно мислење, особено при процесите на анализа и синтеза, тешкотии во искажувањето на мислите со говор – усно и писмено изразување, тешкотии во читање, пишување и математички операции, некритичност, особено во воочување на опасности).

Цел на индивидуалната поддршка

Со оглед на причините за јавување на тешкотии во учењето кај овие ученици, активностите во училиштето би требало да бидат насочени кон компензирање на неадекватните услови во кои растат децата, со тоа што ќе им биде овозможена стимулативна училишна средина и ќе им биде дадена можност да ги остварат своите потенцијали. Ова значи дека и индивидуалната поддршка треба да биде насочена кон стекнување на вештини со кои ќе се намали почетната нееднаквост и ќе се овозможат услови за поттикнување и развивање на потенцијалите со кои располагаат овие деца.

Стручните соработници можат да му помогнат на детето во:

- ▶ развивање на позитивна слика за себе и јакнење на самодовербата;
- ▶ развивање на говор и комуникациски вештини;
- ▶ создавање и развивање на навики за грижа за себе и за сопствената безбедност;
- ▶ поттикнување и развивање на соработката со другите и нивно почитување;
- ▶ организација на учењето и начините на учење.

Другите форми на поддршка можат да се планираат во зависност од тоа дали тешкотиите се предизвикани и од некој вид попреченост или пак се последица на влијанието на факторите што потекнуваат од нивната средина на живеење.

3 | СПЕЦИФИЧНИ ТЕШКОТИИ ВО УЧЕЊЕТО

Специфичните тешкотии во учењето се однесуваат на децата што не можат да ги совладаат основните училишни вештини или ги совладуваат со изразено низок процент на постигања, односно не можат да научат да читаат, пишуваат или да работат со броеви во временската рамка што за тоа е предвидена и на начин кој кај повеќето други деца доведува до успех.

За специфичните тешкотии во учењето е важно да се истакне дека:

- тешкотијата е предизвикана од нарушување во еден или повеќе процеси во когнитивниот систем, кои се однесуваат на психолошките процеси вклучени во разбирањето и користењето на јазикот во неговата пишана или говорна форма, во разбирањето и користењето на броевите и математичките операции и во можноста доволно долго да се задржи концентрација врз една активност;

- манифестациите на овие тешкотии се видливи во едно или во повеќе подрачја, односно базични функции, како што се: внимание, памтење, перцепции, комуникација, читање, пишување, сметање, координација, социјална компетенција, емоционално созревање;
- горенаведените подрачја/функции се особено важни за успешното одвивање на процесот на учење, но и за оспособувањето на детето за животно функционирање;
- овие тешкотии се долготрајни и се провлекуваат низ целиот живот на личноста што ги има, но со развивање и унапредување на базичните функции, влијанието на нарушувањата што ги предизвикуваат тешкотиите во учењето се намалува.

Затоа, особено е важно да се знаат карактеристиките на видот на нарушувањето, со што ќе може индивидуалната поддршка да се насочи кон развивање на оние функции што се најмногу под влијание на тоа нарушување.

3.1. Тешкотии во учењето предизвикани од дефицит/недостиг на внимание/хиперактивно нарушување – АДХД

АДХД претставува развојно нарушување на самоконтролата, односно синдром, збир од симптоми на недостиг на внимание, хиперактивност и импулсивност.

A – Attention – внимание

D – Deficit – недостиг

H – Hyperactivity – хиперактивност

D – Disorder – нарушување

Некои деца во еден период од својот живот се немирни, импулсивни, не внимаваат доволно при учењето или изведувањето на некоја активност. Сепак, не можеме да кажеме дека се работи за хиперактивност. Кога ваквото однесување ќе биде значително поизразено од она што се смета за вообичаено и карактеристично за возраста и развојниот степен на детето и кога во значителен степен ќе биде нарушено функционирањето на детето во различни аспекти од неговиот живот, тогаш ваквите симптоми би можеле да се поврзат со хиперактивност.

Како се манифестира?

Клучните тешкотии кај децата со АДХД се во процесите на регулирање на вниманието, надополнети со импулсивното однесување, назначената психомоторна активност – хиперактивноста и инхибицијата. Кај некои деца може да биде доминантно краткотрајното внимание, кај други хиперактивноста и импулсивноста, а кај некои со еднаква зачестеност и јачина можат да се јават и тешкотии со вниманието и хиперактивност. Овој синдром се јавува во подвидови, зависно од тоа дали главните симптоми се поврзани со хиперактивност и импулсивност или несконцентрираност/нарушено внимание.

Хиперактивност и импулсивност	Нарушено внимание
<ul style="list-style-type: none"> ▶ Нагласена нестрпливост (неможност да го почека својот ред; работи пребрзо и прави грешки) ▶ Психомоторен немир (немирно седење на стол; станување во ситуации што бараат седење, чекање на ред, стрпливост; трчање, качување, постојано движење) ▶ Тешкотии да игра мирно и во тишина ▶ Зборливост, често прашува, а не го дочекува одговорот ▶ Избрзано и непромислено давање одговори, без да чека да го чуе прашањето до крај и без да размисли ▶ Често менување на активноста, оставајќи ја претходната недовршена ▶ Често ги прекинува разговорот и активностите на другите, упаѓа во збор, во играта на другите ▶ Тешкотии во организација (заборавање, губење предмети, тешкотии при запамтување на упатства) ▶ Реагирање без размислување за можните последици 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Неуспех при концентрација врз детали ▶ Правење на грешки – превид (во задачи, активности) ▶ Тешкотии при задржување на вниманието врз задачата ▶ Се има впечаток дека не слуша кога директно му се обраќате ▶ Наследење на инструкциите до крај и неуспевање да ги заврши обврските ▶ Тешкотии при организирањето во работата ▶ Лесно губење на предмети неопходни за секојдневно функционирање ▶ Лесно одвлекување на вниманието кон надворешни, неважни стимулуси ▶ Потребно е потсетување за да ги изврши секојдневните активности

Подрачја на тешкотии

Учениците со АДХД-синдромот имаат тешкотии во следните подрачја:

- ▶ **Внимание и концентрација** (краткотрајно и неселективно внимание, неспособност за насочување и задржување на вниманието).
- ▶ **Перцепција** (тешкотии во видната и слушната перцепција, тешкотии при латерализацијата/несигурна латерализација на себе, која често е огледалска, лоша ориентација во времето, проблеми при воочување на односите дел – целина).
- ▶ **Моторика** (немир, неумешност, потреба за активност и движење, тешкотии со сопствената контрола на мирување).
- ▶ **Емоции и социјални односи** (импулсивност, низок праг на толеранција на фрустрации, непредвидливост, склоност кон напади на бес и деструкција што резултира со неприфаќање од страна на врсниците и низок социометриски статус).
- ▶ **Когнитивни функции** (слабо апстрактно мислење, дезорганизираност, тешкотии во формирањето на концепти, тешкотии со памтење, тешкотии во читање, пишување и математички операции).

Децата со АДХД се разликуваат од другите деца во однос на когнитивното функционирање, емоционалната сензитивност и степенот на активност. Нивната работна меморија не е секогаш развиена до оној степен како што е кај други деца на иста возраст, па затоа за нив е многу тешко да ја контролираат способноста за концентрација, планирање и организирање на информациите. Исто така, битно е да се нагласи дека сите деца не покажуваат исти симптоми и дека јавувањето на симптомите зависи од ситуацијата во која се наоѓа детето. Најчесто децата имаат тешкотии во ситуации кога од нив се бара подолготрајно внимание или ментален напор или при активности што за нив не се интересни (на пр.: повторување на исти движења, читање на долг текст, слушање на предавање...). Промените во околината и просторот, како што се движење во просторот, врева, многу луѓе во мал простор или премногу апликации на сидовите од просторијата, предизвикуваат немир и пречки при концентрацијата. Врз однесувањето на децата влијаат и атмосферските промени, при што детето станува вознемирено, тешко може да се сконцентрира и потешко учи.

Значителен број на ученици со АДХД имаат специфични тешкотии со учењето, конкретно тешкотии со читањето и пишувањето, поради што заостануваат во совладувањето на наставниот

материјал. Ова е последица на тоа што не можат да се сконцентрираат еднакво долго како нивните соученици. Краткотрајното внимание влијае и врз нивната перцепција и поради тоа често пропуштаат важни информации или упатства што им ги дал наставникот. Овие тешкотии понатаму влијаат и врз нивното севкупно однесување, но и врз квалитетот на остварените интеракции со другите деца, кои понекогаш им се потсмеваат и ги отфрлаат.

Според Баркли (2000) и Строк (2003), тешкотиите се помали ако детето во такви ситуации е под структурирана и доследна контрола, односно ако се занимава со некоја за него интересна активност и е во интеракција еден наспрема друг со возрастна личност (наставник, психолог, педагог, дефектолог) или пак кога е наградувано за посакуваното однесување.

Цел на индивидуалната поддршка

Преку индивидуалната поддршка стручните соработници треба да му помогнат на детето:

- ▶ да ги зајакне перцептивните способности;
- ▶ да умее да го насочи и во подолг период да го задржи вниманието;
- ▶ да ги организира информациите и да формира концепти;
- ▶ да ја намали напнатоста, немирот и фрустрацијата;
- ▶ да умее да го саморегулира сопственото однесување.

Со ова воедно се помага детето да стане подостапно за водење од страна на наставникот и родителот, како и да биде почесто под сопствена контрола. Тоа не значи дека тешкотиите засекогаш ќе ги снеса, но ако ништо не се прави, бројот и видот на неуспесите со кои детето се соочува ќе се зголемува, а со тоа на примарниот проблем (внимание и хиперактивност) ќе се надоградат дополнителни емоционални проблеми и нарушувања во однесувањето.

Хиперактивните деца често имаат тешкотии во учењето не поради недостиг на способности, туку токму поради емоционалните тешкотии. Тогаше многу битно активностите при индивидуалната поддршка да се насочат кон смалување на фрустрацијата, напнатоста, немирот и стравот од неуспех, а кон зголемување на чувството на важност и прифатеност.

3.2. Тешкотии во учењето предизвикани од нарушувања во процесот на читање – дислексија

Во училиштата среќаваме деца кај кои процесот на учење на читање и пишување се одвива значително побавно отколку кај другите деца, со многу повеќе напор, а со многу помалку успех. Еден дел од овие деца до крајот на првата година предвидена за описменување, па и во втората половина од наредната година воопшто не умеат да читаат. Некои од нив не ја стекнуваат вештината за читање и кога ќе станат возрасни. Доколку се работи за ученици со просечни интелектуални способности, причина може да биде дислексијата.

„Дислексија (dys – слаб, лош; lexis – јазик, збор) претставува јазично втемелена тешкотија со конституциско потекло, а ја карактеризираат тешкотии во декодирањето на прочитаниот збор (читање – разбирање). Овие тешкотии се неочекувани во однос на возраста, интелектуалните и образовните способности, а не се резултат на општите развојни или сензорни нарушувања, како што се оштетување на видот или слухот (според Orton Dyslexia Society Research Committee 1996).“⁹

Клучни тешкотии кај децата со дислексија се тешкотиите во процесите на спојување на букви и слогови и автоматско читање на цели зборови, што е често придружено со недоволно разбирање на прочитаното и тешкотии кај усното изразување. Самата дислексија не претставува единствено проблем на читањето туку се работи и за говорен и психомоторен проблем.

9 Bjelica J., Galić-Jušić I., Pavlić-Cottiero A., Posokhova I., Prvčić I., Rister M., Priručnik o disleksiji, disgrafiji i sličnim teškoćama u čitanju, pisanju i učenju, Zagreb 2005.

Дислексијата се јавува во следните форми:

Дислексија со недоволно формиран устен говор	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Недоволно развиен устен говор или благи пречки во изговорот (метла – мекла) ▶ Сиромашен речник ▶ Слаба слушно-говорна меморија (не може точно по ред да повтори 3 до 5 зборови)
Дислексија со недоволно формирана визуелно-просторна перцепција	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Уреден устен говор ▶ Тешко снаоѓање во временски и просторни низи (лево – десно; пред – потоа; редослед на денови во неделата или месеци во годината) ▶ Замена на букви со слична форма (коњ – кон; Елен – Злен)
Комбиниран тип на дислексија	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Читање буква по буква во долг период ▶ Читање напамет ▶ Замена на самогласки (кај – кој) ▶ Испуштање на гласови (марка – мака) ▶ Додавање на гласови (брада – барада) ▶ Заменување на слогови во зборот (телевизор – летевизор) ▶ Прескокнување на редови ▶ Повторување на делови од зборот (клубапа) ▶ Замена на слични гласови (к – г, т – н, д – н)

Како се манифестира?

За дислексијата се карактеристични **тешкотии и специфики** во следните подрачја:

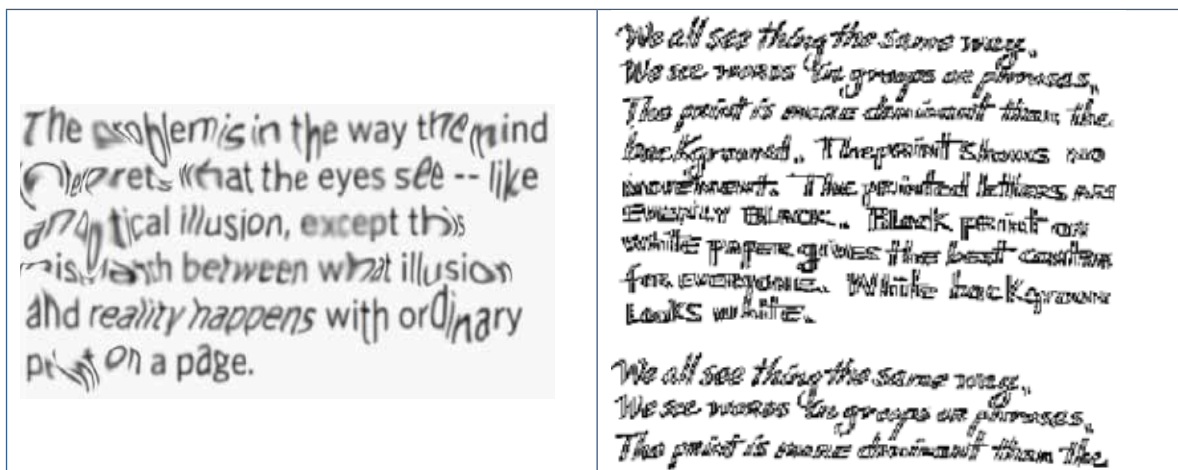
Читање – тешкотии во брзината, течноста, точноста и степенот на разбирање на прочитаното.

Фонолошка обработка на зборовите – тешкотии при обработката на гласовите во зборовите.

Детето тешко станува свесно за гласовите во зборот, па тешко може да ги издвои почетниот или завршниот глас или тешко ги воочува ритамот и римата на зборовите.

Пишување – тешкотии при обликувањето, правилноста и организираноста на буквите и ракописот или тешкотии во самостојно составување на текст.

Визуелна прецепција – изменета перцепција на буквите – губење на делови од буквите или зборовите, движење или свртување на буквите, претопување на редовите во текстот, губење на делови од реченица или почетокот и крајот на зборот, дезориентација во правци лево – десно, горе – долу (сл. 1).



Подрачја на тешкотии

Учениците со дислексија имаат тешкотии во следните подрачја:

- ▶ **Внимание и концентрација** (недоволно развиени сукцесивни функции, краткотрајно и не-селективно внимание).
- ▶ **Перцепција** (тешкотии во просторна и временска перцепција).
- ▶ **Моторика** (тешкотии при координација, ориентирање, ритмички движења).
- ▶ **Емоции и социјални односи** (незрелост на волја и емоции, забрзано енергетско исцрпување – брз замор, слабо волево организирање на менталните активности – отпор кон читање и учење, губење на самодоверба, незадоволство со сам себе, фрустрираност).
- ▶ **Когнитивни функции** (дезорганизираност; тешкотии во организирањето на информации и формирањето на концепти; тешкотии со краткотрајното памтење; тешкотии во читање, пишување и математички операции).

Децата со дислексија размислуваат во слики, и зборовите за кои можат да формираат слика за нив не претставуваат проблем. Проблемот се јавува кога помеѓу зборовите за кои се формира слика (куќа, дрво, маче) ќе се најдат зборови за кои не може да се формира слика (ако, кога, секогаш, кој). Тогаш се јавува т.н. празна слика и збунетост, па детето го прескокнува тој збор или го изговара со тешкотија, неправилно и долго. Ова доведува до збунетост, деконцентрација и замор, а детето всушност не разбрало ништо од тоа што го читало.

Децата со дислексија, исто така, имаат тешкотии и при задржување во сеќавањето на сликите на зборовите, како и во разложувањето на реченицата на слогови или фонеме и во нејзиното повторно составување. Ги збунуваат меѓусебно сличните броеви: 7 – 1, 5 – 3, 6 – 9 или двоцифрените броеви 23 – 32, 57 – 75, 34 – 43, а тешкотии имаат и со симболите за четирите математички операции: плус (+), минус (-), множење (·), делење (:). Слушањето, препознавањето, како и памтењето на буквите и зборовите бараат концентрација, време и брза реакција, што е тешко за децата со дислексија и предизвикува стрес и негативни емоционални реакции.

Цел на индивидуалната поддршка

Стручните соработници преку индивидуалната поддршка треба да му помогнат на детето:

- ▶ да ја развие визуелно-просторната перцепција;
- ▶ да умее да го насочи и во подолг период да го задржи вниманието;
- ▶ да ја развива фината графомоторика и вештините на пишување;
- ▶ да го развива сукцесивното слушно-вербално и визуелно помнење;
- ▶ да ја развива графичката симболизација;
- ▶ да го извежба организирањето на информации;
- ▶ да го подобрува разбирањето на прочитан текст;
- ▶ да го прошири речникот;
- ▶ да ја намали фрустрацијата и емоционалната напнатост.

3.3. Тешкотии во учењето предизвикани од нарушувања во процесот на пишување – дисграфија

„Дисграфијата е стабилна неспособност на детето да ја совлада вештината на пишување, која се воочува низ многубројни и типични грешки што не се поврзани со незнаење на правописот, ниту со степенот на интелектуален и говорен развој.“¹²

Карактеристично е што често се прават необични, специфични грешки и што тие секогаш се повторуваат.

12 Škola PUNA mogućnosti, Program uvođenja pomoćnika u nastavi, Europska unija, Europski strukturni i investicijski fondovi, ESF, Zadar 2016, 49

Дисграфијата се јавува во следните форми:

Според причините

Наследна дисграфија

Стектната дисграфија – предизвикана од надворешни неповолни фактори во развојот

Комбиниран вид на дисграфија – комбинација на предиспозиции со влијание на надворешни фактори

Според степенот на изразеност

Лесна дисграфија

Изразена дисграфија

Аграфија – целосна неспособност за пишување, придружена со сериозни специфични тешкотии во почетното учење, особено на буквите

Според доминантниот синдром

Фонолошка (аудитивна) дисграфија

Грешките во пишувањето се предизвикани од тешкотии во изговорот или во слушното разликување на гласовите. Се манифестира на ниво на букви и зборови.

Артикуларно-акустичка дисграфија – детето погрешно ги изговара гласовите и истото тоа го прави и при пишувањето (како ги изговара, така ги пренесува во пишувањето)

Фонемска дисграфија – тешкотиите во слушното разликување на гласовите што слично се изговараат доведуваат до грешки во пишувањето (коса – коза; баба – папа).

Јазична дисграфија

Дисграфија на јазична анализа и синтеза – тешкотии при разделувањето на текстот на реченици, на речениците на зборови, на зборовите на слогови итн., кои се должат на неформираност на јазичната анализа и синтеза на различни степени.

Дисграматичка дисграфија – тешкотии во граматичкото обликување на зборовите и речениците и неправилно поврзување на зборовите.

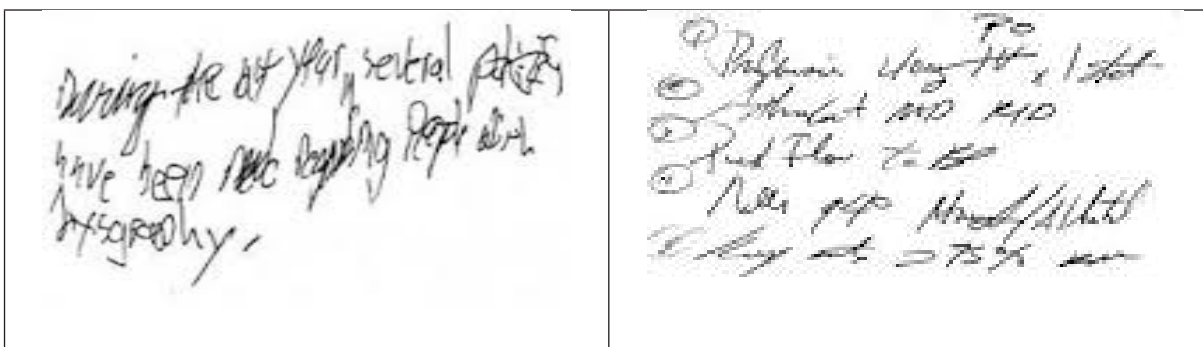
Визуелна дисграфија – тешкотии во визуелно-просторната перцепција и ориентација, кои влијаат врз процесот на пишување и се манифестираат преку мешање и деформирање на буквите. Детето тешко ја усвојува графичката форма на некои букви и ги меша визуелно сличните букви.

Графомоторна дисграфија – поврзана е со недоволно развиените моторички функции и се манифестира преку мешање на буквите по блискост, нестабилен и нечитлив ракопис, допишување или испуштање на елементи во буквата, заменување на слични букви, неуедначена големина на буквите, нерамен ракопис, бавно пишување и брзо заморување.

Како се манифестира?

За дисграфијата се карактеристични следните тешкотии:

Грешки во подрачјето на букви и слогови	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Изоставање (буква – бква; столица – столца) ▶ Преместување – тешкотија во воочување на редоследот на буквите во зборот (една – енда; глава – галва) ▶ Додавање на букви (тетратка – тетратака; сонце – сонеце) ▶ Персеверација – заглавување, повторување на букви или слогови (планина – планинина) ▶ Антиципација – избрзување напред – кога потребниот глас се заменува со друг глас присутен во следниот збор (гогор – логор)
Грешки во подрачјето на зборови	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Разделено пишување на ист збор (нај голем) ▶ Составено пишување на два збора (награнка) ▶ Слеани зборови – немање граници
Грешки во подрачјето на реченици	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Поврзување на зборовите во реченицата ▶ Неправилна интерпункција



Слика 2. Примери на дисграфичен ракопис¹³

Подрачја на тешкотии

Учениците со дисграфија имаат тешкотии во следните подрачја:

- ▶ **Внимание и концентрација** (тешкотии со фокусираност, краткотрајно внимание).
- ▶ **Перцепција** (тешкотии во **визуелно секвенционирање** – обратно читање на одредени букви или низи на букви; тешкотии во **просторна перцепција** – тешкотии во разликување лево – десно, при што често и ракописот е неуедначен со навалување на буквите некогаш кон лево, некогаш кон десно, некои букви се мали, а некои големи; тешкотии во **аудитивната перцепција** – разликување, памтење, анализа и синтеза на гласови).
- ▶ **Моторика** (недоволно развиени груби и фини графомоторички функции – неуреден ракопис; лошо поставени букви, некогаш поправани со доцртување на делови; искршени, брановидни или коси редови; зборови што се меѓусебно стиснати; некогаш силен притисок врз подлогата).
- ▶ **Емоции и социјални односи** (незрелост на волја и емоции, забрзано енергетско исцрпување – брз замор, слабо волево организирање на менталните активности – отпор кон пишување и учење, губење на самоверба, незадоволство со сам себе, фрустрираност).
- ▶ **Когнитивни функции** (тешкотии во визуелното памтење и разликување на букви, во импресивниот и експресивниот говор, дезорганизираност, тешкотии во формирањето на концепти, тешкотии со краткотрајното памтење, тешкотии во читање, пишување и математички операции).

¹³ Преземено од <http://www.inkluzija.org/biblioteka/Bodriti%20dobre%20ili%20dobriti%20bodre.pdf>

Цел на индивидуалната поддршка

Преку индивидуалната поддршка стручните соработници треба да му помогнат на детето во:

- ▶ развивање на графомоториката;
- ▶ диференцирање на просторните односи во графомоторното поле;
- ▶ развивање на прецептивните способности;
- ▶ подобрување на концентрацијата и фокусираноста;
- ▶ подобрување на аудитивната дискриминација;
- ▶ намалување на фрустрацијата и емоционалната напнатост;
- ▶ вежбање на читање, пишување и усвојување на основните математички поими.

3.4. Тешкотии во учењето предизвикани од нарушувања во процесот на изведување математички операции – дискалкулија

Дискалкулија е збир на специфични тешкотии во учењето на математиката и изведувањето на математичките операции. Се работи за отстапувања што предизвикуваат сериозни тешкотии во совладувањето на математиката, без оглед на добриот степен на интелектуален развој, нормалното функционирање на сетилата и постоењето на оптимални услови за учење.

Терминолошки се разликуваат:

- ▶ **Дискалкулија** – делумно нарушување во процесот на усвојување на математиката, кое може да се јавува во сите или само во одредени математички подрачја. Детето напредува во усвојувањето на математиката, но значително побавно и неадекватно на својата ментална возраст.
- ▶ **Акалкулија** – целосна неспособност за усвојување на математиката, односно целосна отсутност на математичко мислење.

Дискалкулијата се јавува во следните **форми**:

- ▶ **Вербална** – нарушување на разбирањето и употребата на математичкиот речник.
- ▶ **Практогностичка** – нарушување на способноста за манипулирање со вистински или нацртани објекти.
- ▶ **Лексичка** – нарушување на способноста за читање на математичките симболи и нивната комбинација.
- ▶ **Графичка** – нарушување на способноста за пишување на математички симболи.
- ▶ **Идеогностичка** – нарушување на способноста за разбирање на математичките поими и сметање во себе.
- ▶ **Операциска** – нарушување на способноста за изведување на математички операции.

Кај децата најчесто се работи за развојна дискалкулија, односно за тешкотии што се јавуваат во раниот развоен период, и се карактеризира со голема диспропорција помеѓу менталната возраст и развиеноста на математичките способности. Дискалкулијата може да биде и самостојна и единствена тешкотија што се појавува кај детето, но и да биде во комбинација со друга тешкотија, на пример, со дислексија.

Како се манифестира?

- ▶ **Парафазични супституции** – погрешна употреба на броевите при читање, пишување и решавање. Карактеристично е заменувањето на еден број со друг при читање и пишување на броеви, но и при употреба на дигитрон, при што замената не се должи на сличноста на формата или просторната положба на бројот.
- ▶ **Персеверација** – заглавување. Карактеристично е повторувањето на иста активност повеќе пати и неможност да се премине на следниот чекор. На пример, операцијата применета во првата задача се применува во сите други, иако тоа во другите задачи не се бара.

- ▶ **Огледало** – превртување на броеви или на нивниот редослед.
- ▶ **Ставање на броеви во заемно несоодветна положба** во редови, колони или можеен нарушен правец на решавање (оддесно налево или вкрстено).
- ▶ **Визуелни грешки** – погрешно препознавање на математички симболи (+ го препознава како –) или броеви.
- ▶ **Процедурални грешки** – изоставање или прескокнување на задолжителните чекори во решавањето на задачите.
- ▶ **Слабо памтење и препознавање на низи на броеви.**
- ▶ **Забавеност** – на детето му е потребно повеќе време за решавање и на наједноставни математички операции.

При учењето на математика, децата со дискалкулија имаат проблеми во разбирање и именување на математички поими, операции и концепти; тешкотии при декодирање на текстуални задачи во математички симболи што е поврзано со лингвистичките способности.

Од аспект на математичките способности овие деца имаат тешкотии во броење, извршување на математички операции и во следење на редот на операциите; учење на таблица за множење и делење.

Децата со дискалкулија имаат и тешкотии поврзани со перцепцијата и вниманието што се манифестира преку тешкотии во препознавање и читање на математички симболи, неправилно препишување на броеви и симболи и тешко памтење на броеви.

Подрачја на тешкотии

Во рамките на подрачјата, учениците со дискалкулија најчесто ги имаат следните тешкотии:

- ▶ **Внимание и концентрација** (недоволно развиени сукцесивни функции, краткотрајно и не-селективно внимание).
- ▶ **Перцепција** (тешкотии во просторна и временска перцепција).
- ▶ **Моторика** (тешкотии при координација, ориентирање).
- ▶ **Емоции и социјални односи** (незрелост на волја и емоции, забрзано енергетско исцрпување – брз замор, слабо волево организирање на менталните активности – отпор кон математика, читање и учење, губење на самоверба, незадоволство со сам себе, фрустрираност).
- ▶ **Когнитивни функции** (дезорганизираност, тешкотии во формирањето на математички концепти, тешкотии со краткотрајното помнење, нарушувања во читање, пишување и математички операции).

Цел на индивидуалната поддршка

Стручните соработници треба да му помогнат на детето:

- ▶ во разбирањето на математичкиот јазик и во разбивањето на стравот од него (да се открие јазичното ниво на детето и тоа што го збунува во математичкиот јазик);
- ▶ во разбирањето на проблемските задачи (да се открие што подразбира детето дека се бара при решавањето на проблемските задачи) и во нивното поврзување со секојдневни животни ситуации што можат да се решат на различни начини;
- ▶ при постигнувањето на автоматизација на аритметичките операции;
- ▶ да се поттикне способноста за визуелното размислување, што ќе овозможи развој на способноста за визуализација и концептуализација на просторните карактеристики што се битни за многу математички концепти;
- ▶ во разбивањето на ставот дека математиката е апстрактна и досадна.

3.5. Тешкотии во учењето предизвикани од намалени интелектуални способности

Овој дел се однесува на намалена способност на децата на која ѝ се својствени значителни ограничувања во интелектуалното функционирање и во адаптивното однесување, а која се одразува во концептуалните, социјалните и практичните адаптивни вештини.

Интелектуалното функционирање се однесува на интелигенцијата – генерална ментална способност, која вклучува расудување, мислење, заклучување, планирање, решавање на проблеми, апстрактно мислење, разбирање на комплексни идеи, брзо учење и искусствено учење. Степенот на интелектуално функционирање најдобро се прикажува со помош на IQ – коефициентот на интелигенција измерен со помош на стандардизирани тестови за интелигенција.

Адаптивното однесување претставува збир од концептуални, социјални и практични вештини што личноста ги научила со цел да функционира во секојдневниот живот. Ограничувањата во адаптивното однесување влијаат врз типичните, вообичаените однесувања во секојдневниот живот и врз способностите за снаоѓање во животните промени и барањата на околината. Подрачјата на адаптивно однесување се: комуникација, грижа за себе, снаоѓање во околината, самонасочување, здравје, сигурност, слободно време, работа, живот во домот и функционални академски знаења.

Намалената способност се проценува според тоа дали и колку се намалени способностите во однос на потребите на целокупниот живот на личноста и потребата за индивидуализирана поддршка.

Како се манифестира?

За намалените интелектуални способности се **карактеристични тешкотии и специфики** во функционирањето во следните подрачја:

Говор – погрешен изговор на гласовите, сиромашен речник.

Разбирање – тешкотии во поврзување и давање смисла на издвоени делови на информации (на пр.: сфаќање на значењето на зборовите, согледување причина, последица).

Игра – карактеристична за деца со помала хронолошка возраст.

Моторика – слаба моторичка координација, карактеристично движење и повторувачки стереотипни движења.

Однесување – слаба концентрација, слабо памтење, елементи на хиперактивност, агресивност или апатија.

Читање и пишување – на возраст од седум години детето сè уште има тешкотии при прецртувањето на фигури како што се кругови, квадрати; има тешкотии при составување на едноставни сложувалки, заменува слични букви, има тешкотии при формирање на низи (слики, картички...), не може да се сети на пет броеви или зборови според редоследот веднаш откако ќе ги слушне.

Подрачја на тешкотии

Учениците со намалени интелектуални способности имаат тешкотии во следните подрачја:

- ▶ **Внимание и концентрација** (краткотрајно, неорганизирано и неселективно внимание).
- ▶ **Перцепција** (тешкотии во просторна и временска перцепција).
- ▶ **Моторика** (засилени психомоторни активности, постојани движења што се некоординирани, повторување на исти движења, намалена телесна контрола).
- ▶ **Емоции и социјални односи** (фрустрираност од промени, незрелост на волја и емоции, тешкотии во остварување на релации со други).

- ▶ **Когнитивни функции** (тешкотии за задржување во памтење на научените содржини, тесни и површни интересирања, тешкотии во разбирањето на она што е перципирано, отежнато апстрактно мислење, особено на процесите на анализа и синтеза, тешкотии во искажување на мислите со говор – усно и писмено изразување, тешкотии во разбирањето на соговорникот, некритичност, особено во воочување на опасности).

Цел на индивидуалната поддршка

Стручните соработници треба да му помогнат на детето:

- ▶ да ја зајакне координацијата на движењата;
- ▶ да може да го задржи вниманието подолго време на една активност;
- ▶ да ги подобри перцептивните способности и интерпретирањето на перципираното;
- ▶ да го подобри разбирањето;
- ▶ да го подобри усното изразување;
- ▶ да ја намали фрустрацијата и емоционалната напнатост.

ВТОР ДЕЛ:

ИДЕНТИФИКАЦИЈА НА ТЕШКОТИТЕ,
ПЛАНИРАЊЕ И ЕВИДЕНТИРАЊЕ НА
ИНДИВИДУАЛНАТА ПОДДРШКА

Работата на стручниот тим треба првенствено да биде превентивна, преку создавање соодветна инклузивна средина и клима во училиштето, и насочена кон сите ученици, меѓутоа учениците со тешкотии во учењето често се во фокусот на работата на стручните соработници. Кога вообичаените наставни приоди и фокусираната работа на наставниците со групи ученици со тешкотии не се доволни да обезбедат соодветен напредок во учењето кај определени ученици, тогаш се очекува попродуктивна стручна поддршка од стручните соработници. Ако наставникот треба да умее да ја приспособи наставата кон индивидуалните потреби на ученикот, стручниот соработник треба да умее да ги зајакне капацитетите на ученикот и да го подготви за настава. Затоа, тимот од стручни соработници, по извршената опсервација и идентификација на постојните капацитети кај детето, како и на подрачјата во кои се јавуваат тешкотии, треба да направи план за интервенции во кој сите активности ќе бидат добро осмислени, ќе течат координирано и во функција на подобрување на состојбите, а со цел ученикот да се подготви за учење и подобро функционирање во животот, при што од особена важност е раната интервенција.

Доколку за ученикот се изготвува индивидуален образовен план (ИОП), активностите на стручните соработници треба да бидат планирани како дел од ИОП.

Потребно е да се евидентираат сите активности што се претходно планирани и што се спроведени, при што многу е битно да се направи детална рефлексија на секоја реализирана активност. Ова значи да се забележи што и како било правено, со која цел, детално да биде опишано однесувањето на ученикот, сето она што го правел во текот на активноста и она што го зборувал, тешкотиите на кои се наишло, успесите што се постигнати, дури и тогаш кога тие успеси се само еден мал чекор. Сето ова ќе послужи:

- на сите членови на тимот да им биде јасно што се работело и до каде се стигнало;
- да се следи напредокот на ученикот и врз основа на тоа да се планираат сите следни интервенции;
- да се известат родителите за она што е работено и постигнато, како и да им се дадат насоки за тоа што треба тие да продолжат да работат со детето дома;
- во некои случаи, кога еден од факторите за јавување на тешкотии е самиот родител, да се организира и спроведе родителска едукација и поддршка;
- да се поврзат и координираат активностите што ги спроведуваат стручните соработници со активностите во училиницата што ги спроведуваат наставниците.

1 | ИДЕНТИФИКАЦИЈА И ИНИЦИЈАЛНА ПРОЦЕНКА

Идентификацијата на способностите и потребите на ученикот се врши повеќе пати во текот на школувањето, а особено при запишувањето на ученикот и подоцна ако се соочи со тешкотии во учењето.

Иницијалната проценка вообичаено се спроведува на почетокот на учебната година и претставува опис на потенцијалите и потребите на ученикот. Притоа, значајно е да се утврдат способностите (што може да прави ученикот), интересите (што сака да прави ученикот) и потребите (што му е потребно на ученикот како поддршка). Кога е во прашање ученик со тешкотии во учењето, повремено се прави ревизија на проценката (повторна проценка) со цел подобро да се испланираат наредните активности.

Идентификацијата и проценката на способностите и потребите се прави на неколку начини и врз основа на податоци добиени од повеќе извори.

Подготовки за проценка:

Увид во документацијата и постојните податоци (претходни проценки, наоди и мислења за способностите и потребите на детето).

Извор:

Родител, наставник, опсервација, резултати од испитувања со инструменти за објективна проценка

Опсервацијата е метод на структурирано следење и бележење на однесувањето на ученикот за време на работата на часовите, за време на одморот, слободните активности и играта со другите ученици. Целта на опсервацијата е што подобро да се запознаеме со ученикот преку препознавање на неговите потенцијали, способности и ограничувања за да ја приспособиме наставата и индивидуалната поддршка кон неговите потреби.

Инструментите за објективна проценка се: тестови на интелигенција, тестови на специфични способности, скали на проценка, прашалници, инвентари на личност, инвентари на работни навики, ставови итн.

Информациите добиени преку идентификацијата и проценките од различни извори се основа што му помага на наставникот во планирање на работата и приспособување на наставниот процес кон индивидуалните потреби на ученикот, како и на стручните соработници за планирање на индивидуалната поддршка што треба да ја дадат.

2 | ПЛАНИРАЊЕ

2.1. Модел на План на тимот стручни соработници за индивидуална поддршка на учениците со тешкотии во учењето

Овој план го изготвува тимот на стручни соработници и служи за да се поврзе профилот на ученикот добиен преку опсервацијата и информациите добиени од родителите, наставникот и самиот ученик со интервенциите што треба да следат.

Име и презиме на ученикот:		Датум на раѓање:		Паралелка:
Подрачје	Јаки страни	Потреби	Кој ќе дава индивидуална поддршка	Во кој период
Внимание и концентрација				
Перцепции				
Памтење				
Моторика				
Когнитивно функционирање				
Однесување/самостојност				
Социоемоционално функционирање				
Академски постигнувања				
Цели поврзани со претходно идентификуваните потреби:				
Стратегии поврзани со поставените цели (Кои интервенции, активности, стратегии можат да го подобрат функционирањето?):				
Податоци добиени за постигнувањата (Што е постигнато? Колку корисни биле интервенциите? Како целите, стратегиите и интервенциите можат да се подобрат за да се добијат подобри резултати?):				
Ревизија на планот				

2.2. Модел на План на стручниот соработник за индивидуална поддршка на учениците со тешкотии во учењето

Планот го изготвува стручниот соработник врз основа на *Планот на тимот стручни соработници за индивидуална поддршка на учениците со тешкотии во учењето.*

Име и презиме на ученикот:		Датум на раѓање:		Паралелка:
Клучни подрачја во кои ќе се интервенира				
Стратегии и активности	Цел на активноста	Материјали за работа	Време на реализација	Други подрачја во кои може да се интервенира со активноста
Стручен соработник:				

3 | ЕВИДЕНЦИЈА

3.1. Модел на Образец за евиденција на реализираната индивидуална поддршка

Во овој образец стручниот соработник ги забележува реализираните активности за индивидуална поддршка.

Име и презиме на ученикот:		Датум на раѓање:	Паралелка:
Подрачја во кои се интервенира и опис на потребите од поддршка			
Реализирана активност	Датум на реализација	Рефлексија од реализираната активност	Што е постигнато
Стручен соработник:			

3.2. Модел на Образец за евиденција на реализирани вежби за меморија

Во овој образец стручниот соработник ги забележува постигнувањата на ученикот при вежбањето преку внесување на запамтените зборови при секој обид.

Вежбање меморија		
Ученик: _____		
Елементи што треба да ги запамти ученикот		
Број на обиди		
Обид 1	Обид ____	Обид ____
Запамтени елементи	Запамтени елементи	Запамтени елементи
Обид ____	Обид ____	Обид ____
Запамтени елементи	Запамтени елементи	Запамтени елементи

ТРЕТ ДЕЛ:

СТРАТЕГИИ, НАЧИНИ И ПРИМЕРИ НА
МАТЕРИЈАЛИ ЗА ИНДИВИДУАЛНА ПОДДРШКА

При избирањето на најсоодветните начини за работа, интервенција или помошни пристапи во индивидуалната поддршка на учениците со тешкотии во учењето, стручните соработници треба да ги користат сите достапни информации, да испробуваат разни стратегии и внимателно да ги набљудуваат ефектите. На тој начин ќе можат да ја изберат најсоодветната стратегија за конкретниот ученик, затоа што учениците со тешкотии во учењето се однесуваат и реагираат различно кога се работи со нив, односно нема двајца што точно на ист начин ќе одговорат на една иста активност.

Битно е да се разбере дека една иста стратегија не може да ги реши потребите на сите ученици со определени тешкотии во учењето и дека секој ученик, иако неговите тешкотии припаѓаат на одредена група попречености или се предизвикани од одредена група социјални, економски и културолошки фактори, претставува различна приказна и бара специфичен индивидуален пристап. Затоа, првите интервенции секогаш треба да се однесуваат на адаптација и воспоставување на добри релации помеѓу стручниот соработник и ученикот, со што се намалува стравот, непријатноста и неизвесноста кај ученикот, а се создава поддржувачка клима базирана на доверба.

На почетокот на индивидуалната поддршка добро е секогаш да се почне со тоа што кај ученикот претставува јака страна и да се поврзе со тешкотијата што ученикот ја има.

На пример:

Ученикот умее добро да црта, но има тешкотии со вниманието и концентрацијата, па така за почеток ќе се избераат вежби за поддршка и јакнење на концентрацијата што се одвиваат преку цртање.

На тој начин ќе се работи на видот на тешкотијата, но ученикот уште на почетокот нема да биде соочен со неуспех. На овој начин во исто време се работи на повеќе точки на интервенција: концентрација и внимание, емоционална компонента, мотивација.

Индивидуалната поддршка треба да се базира на позитивната психологија, која подразбира развивање на јаките страни на ученикот, а не „поправање на недостатоците“, односно на создавање на услови потребни за развој, самоостварување и социјализација на ученикот, односно на услови и поддршка со помош на кои секој ученик може да доживее успех.

Во овој дел од прирачникот се опишани активности, вежби и материјали што можат да се користат при индивидуалната поддршка, кои се групирани во рамките на следните подрачја во кои се јавуваат тешкотии:

1. Емоции и социјални односи.
2. Внимание и концентрација.
3. Перцепции и памтење.
4. Моторика.
5. Развој на говор.
6. Развој на читање.
7. Развој на математички способности.

Понудените вежби, активности или материјали не може (и не треба) да се ограничат строго на поддршка на развојот на само една способност. На пример, одредени вежби и материјали можат да се користат за поттикнување на емоционалниот развој, но и да влијаат врз развојот на перцепциите и памтењето, како и врз развојот на говорот и збогатувањето на речникот (на пр. карти на емоции). Затоа, изборот треба да биде добро испланиран и да се базира на претходно извршени проценки во однос на функциите што треба да се зајакнуваат и на оние што треба да се формираат и развиваат.

Зависно од потребите на учениците на кои ќе им се дава директна поддршка и од видот на активноста, може да се работи со ученикот индивидуално или со група ученици, меѓутоа, секогаш работата треба да биде фокусирана на индивидуалните потреби на ученикот.

Поголемиот број од прикажаните примери на активности се соодветни за работа со деца од помала возраст, првенствено поради тоа што тешкотиите во учењето треба да се идентификуваат што е можно порано и со нивно надминување да се почне уште во првите години од школувањето. Голем број од активностите можат да ги користат и наставниците, но добро е ако со нив започне стручниот соработник преку индивидуалната поддршка, а наставниците да продолжат да ги користат како индивидуални или групни активности.

3.1. Емоции и социјални односи

Емоциите претставуваат возбудена состојба на организмот предизвикана од субјективно значаен, важен стимулус (ситуација), која физиолошки, моторно, мотивационо и ментално ја подготвува личноста за адаптивна активност. Тие се сложени когнитивно-физиолошко-бихевиорални реакции, кои имаат двојна функција: адаптација и комуникација.

Децата со специфични тешкотии во учењето се во поголем ризик да развијат:

- негативна слика за себе (дека не се доволно способни, паметни, вешти);
- слаба мотивација за учење;
- научена беспомошност (однапред, уште пред да се обидат, мислат дека не можат, не знаат...);
- анксиозност (вознемиреност, неудобност, чувство на непријатност);
- депресивност (безволност, повлеченост, осаменост).

Зошто е тоа така?

Многу често, учениците со тешкотии во учењето немаат некои видливи пречки како што се моторичките или пречките поврзани со вид, слух, па така нивниот неуспех, сè додека точно не се детектира причината што предизвикува тешкотии, се припишува на мрзливоста на детето, неговата неодговорност, недоволното залагање итн. Пред детето се поставуваат барања што всушност тоа не е во состојба да ги постигне, па така, и покрај трудот, постојано доживува неуспех и, наместо пофалби, најчесто добива критики.

Повеќето ученици што имаат тешкотии во учењето имаат ранливи емоции, кои исто така влијаат врз учењето. Овие емоции произлегуваат од различни причини како: фрустрација поврзана со нивните тешкотии, чувство на отфрленост или уназаденост кога се споредуваат со своите врсници, нервоза и проблеми со самодовербата кога гледаат дека бавно напредуваат, збунетост, срам кога даваат грешен одговор или добиваат ниска оценка, анксиозност што произлегува од фокусираноста поради нивните тешкотии, чувство на неправда кога не ги забележуваат или ги негираат нивните силни страни.

Примери на активности и материјали за индивидуална поддршка

Децата ги учат емоциите од искуството. Емоционалното реагирање е често поврзано и со културата на живеење. Некои емоции децата не ги гледаат, но важно е да научат дека и тие постојат.

Првите контакти и отворањето на детето да ги препознае и искаже своите емоции се одвиваат преку игра, често со разни помошни материјали (картички, кукли, топки) преку кои се прикажани разни емоции – бес, тага, радост, страв, болка... На овој начин, водејќи го детето низ ваквите игри, го учиме да ги препознава емоциите, да ги знае причините за нивно појавување, да умее да ги искаже своите емоции, но во исто време влијаеме и на разни други подрачја, како, на пример, на подрачјето на социоемоционалниот развој. Така, низ игра детето го учиме како да воспоставува контакти со другите базирани на толеранција и пријателство, како некои стресни ситуации можат да се решаваат без бес и насилство, како да ја споделуваат радоста, но и тагата. Во исто време, многу скриени емоции детето многу побрзо ќе ги довери на куклата отколку на некој друг, а ние ќе стекнеме слика за она што се случува во неговата душа и ќе можеме своите интервенции правилно да ги насочиме. Играта е добра можност да се интервенира во развивањето на грижата за себе – развој на културни и хигиенски навики, учење на правила, развој на позитивна слика за себе, поттикнување на самостојноста и јакнење на самодовербата.

Друга активност што значително помага при намалувањето на психофизичките и емоционалните тешкотии е „арт-терапијата“, која претставува креативна и експресивна активност базирана на комбинација од игра, цртеж, музика, боја и слика.

Психолошките работилници, кои се дел од практиката на стручните соработници, се исто така важни, особено во доменот на развивање на социјалните односи, односот кон себе, грижата за себе и релациите со другите.

Емоции¹⁴

Активност 1

КОЦКА СО ЛИКОВИ

Опис Мека коцка од текстил со димензија 20x20. На секоја страна има лик со изрази на различни емоции.

Поле на интервенции

1. Социјално-емоционален развој. Овозможено е детето да напредува низ различни фази на социјална интеракција и да усвојува вештини за контакти со другите, соработка, споделување. Учи да ги контролира сопствените и да ги почитува емоциите на другите.

2. Јазик и говор. Помага за развивање на вештини на слушање, комуникација и читање, како и за изразување на своите чувства, желби и потреби.

Пример за индивидуална работа

Се фрла коцката и се разговара за емоцијата што е на горната страна од коцката (за тоа како е изразена преку ликот; како се чувствува детето кога е, на пр., тажно, луто, среќно; кога се чувствува така; што прави тогаш итн.) со што се дејствува на полето на емоционалниот развој, а воедно се поттикнува говорот и комуникацијата.



Активност 2

МАСКИ ЕМОЦИИ – МЕЧИЊА

Опис 6 маски со дршки со изрази на различни емоции.

Поле на интервенции

1. Социјално-емоционален развој. Овозможено е детето да напредува низ различни фази на социјална интеракција и да усвојува вештини за контакти со другите, соработка, споделување. Учи да ги контролира сопствените и да ги почитува емоциите на другите.

2. Јазик и говор. Помага за развивање на вештини на слушање, комуникација и читање, како и за изразување на своите чувства, желби и потреби.

Пример за индивидуална работа

На прашањето „Како се чувствуваш денес?“ детето треба да ја приближи соодветната маска до лицето. Се започнува разговор за таа емоција – што се случило, што прави кога се чувствува така, дали секогаш кога се чувствува како денес се однесува на истиот начин, што прават другите кога се чувствува како денес итн.



¹⁴ Дел од материјалите се адаптирани според <http://www.idadidacta.hr/emocije-to12>

Активност 3

КУКЛИ ЕМОЦИИ

Опис 8 кукли од мек материјал со изрази на различни емоции.

Поле на интервенции

- 1. Визуелна перцепција**, односно можност за интерпретација на информациите примени преку окото. Помага детето да разбере што гледа, да препознае и разбере различни елементи (големина, боја, форма, просторни односи).
- 2. Социјално-емоционален развој.** Овозможено е детето да напредува низ различни фази на социјална интеракција и да усвојува вештини за контакти со другите, соработка, споделување. Учи да ги контролира сопствените и да ги почитува емоциите на другите.
- 3. Јазик и говор.** Помага за развивање на вештини на слушање, комуникација и читање, како и за изразување на своите чувства, желби и потреби.


Пример за индивидуална работа

- Погодни се за работа со помали деца, особено за отпочнување на разговор за емоциите (именување на емоциите, што прави куклата, што правиш ти кога се чувствуваш како куклата итн.) при што се поттикнува вербалното изразување.
- Со оглед на колоритот на куклите може да се разговара и за бои, големини, поставеност на куклите во просторот (над, под, пред, зад, горе, долу итн.) со што се вежба визуелната перцепција и ориентацијата во просторот.

**Пример за работа во група**

Игри на улоги, симболички игри со различни цели: изразување на емоциите; разбирање на другите, остварување контакти, соработка, ненасилно однесување итн. Игрите можат да започнат како дел од индивидуалната работа (стручен соработник – дете), а потоа да продолжат преку групна работа (дете – други деца).

Активност 4

ТОПКИ ЕМОЦИИ	
Опис	6 гумени топки со изрази на различни емоции.
Поле на интервенции	<p>1. Крупна моторика – движење (одење, трчање, скокање, прескокнување), одржување рамнотежа (држење на главата, свиткување, истегнување, вртење), ракување со предмети (фрлање, фаќање, удирање, шутирање).</p> <p>2. Координација око – рака – координирана контрола на движењето на окото со движењето на раката.</p> <p>3. Јазик и говор. Помага за развивање на вештини на слушање, комуникација и читање, како и за изразување на своите чувства, желби и потреби.</p>
Пример за индивидуална работа	<p>Игри за фрлање и фаќање, при што се води разговор за емоциите претставени на топките со кои се игра.</p> 

Активност 5

СЛОЖУВАЛКА ИЗРАЗИ НА ЛИЦА	
Опис	Дрвена плоча со 25 дрвени плочки за вметнување. На секоја страна има лик со изрази на различни емоции.
Поле на интервенции	<p>1. Визуелна перцепција, односно можност за интерпретација на информациите примени преку окото. Помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи.</p> <p>2. Социјално-емоционален развој. Овозможено е детето да напредува низ различни фази на социјална интеракција и да усвојува вештини за контакти со другите, соработка, споделување. Учи да ги контролира сопствените и да ги почитува емоциите на другите.</p> <p>3. Логичко заклучување – развој на размислување и расудување со цел решавање проблемски ситуации што вклучуваат меѓусебно поврзување на информации.</p> <p>4. Јазик и говор. Помага за развивање на вештини на слушање, комуникација и читање, како и за изразување на своите чувства, желби и потреби.</p>
Пример за индивидуална работа	<p>Изразите треба да се придружат на ликовите, комбинирајќи ги информациите од редовите одозгора и колоните од страната. На овој начин се јакне визуелната перцепција и концентрацијата.</p> <p>Додека се редат изразите, се разговара за секоја од емоциите, за тоа како се изразени преку ликот, како се чувствуваме кога, на пр., сме тажни, лути, среќни, кога се чувствуваме така, што правиме тогаш итн.</p> 

Активност 6

КАРТИ НА ЕМОЦИИ

Опис Комплет од 40 картички со ликови со изрази на различни емоции.

Поле на интервенции

1. Социјално-емоционален развој. Овозможено е детето да напредува низ различни фази на социјална интеракција и да усвојува вештини за контакти со другите, соработка, споделување. Учи да ги контролира сопствените и да ги почитува емоциите на другите.

2. Визуелна перцепција и памтење, односно можност за интерпретација на информациите примени преку окото. Помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи.

3. Јазик и говор. Помага за развивање на вештини на слушање, комуникација и читање, како и за изразување на своите чувства, желби и потреби.

**Пример за индивидуална работа**

1. На детето му се покажува картичка по картичка и од него се бара да ја именува емоцијата што ја гледа или му се прикажува една картичка и се бара да раскаже што гледа. Дополнително можат да се поставуваат прашања во врска со бои, форми, елементи, просторни перцепции. На овој начин се поттикнува говорот и комуникацијата и се јакне визуелната перцепција.

2. На детето му се ставаат на маса сите картички и се бара да ги спари спротивните изрази на лицата, на пр. среќа и тага, замисленост и отпушеност. На овој начин картичките се користат како меморирани спротивности. Додека се одвива оваа активност, може да се започне разговор за тоа кога детето е среќно, а кога тажно, зошто, што прави тогаш итн. со што се дејствува врз полето на емоционалниот развој.



Активност 7

ЦРТАЊЕ И БОЕЊЕ

Опис Комплет блок со бели листови или бели листови со формат А4, комплет боички со сите бои – дрвени, темперни, акварел или фломастери, молив, четкичка, чаша со вода, палета за мешање на боите, острилка и гума.

Поле на интервенции

1. **Социјално-емоционален развој.** Овозможено е детето да напредува низ различни фази на социјална интеракција и да усвојува вештини за контакти со другите, соработка, споделување. Учи да ги контролира сопствените и да ги почитува емоциите на другите.
2. **Фина моторика** – координирана контрола на движењето на окото со движењето на раката.
3. **Визуелна перцепција** – можност за интерпретација на информациите примени преку окото. Помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи.
4. **Јазик и говор.** Помага за развивање на вештини на слушање, комуникација, како и за изразување на своите чувства, желби и потреби.

Пример за индивидуална работа

Оваа активност може да се користи повеќе пати со следната динамика:


- Цртеж по сопствена желба.
- Цртеж ЈАС.
- Цртеж Моето семејство.
- Цртеж Јас и моите другари/другарки.
- Цртеж Кога бев најсреќен/најсреќна.
- Цртеж Кога бев најтажен/најтажна.

Додека детето црта, се води разговор во врска со она што го црта.




Самодоверба и социјални односи¹⁵

Активност 1

ШТО МИ СЕ ДОПАГА КАЈ МЕНЕ	
Опис	Работен лист
Поле на интервенции	<ol style="list-style-type: none"> 1. Развивање на самодоверба – согледување на своите јаки страни. 2. Јазик и говор – богатење на речникот.
Пример за индивидуална работа	<p>Детето се поттикнува: да го напише своето име во средината на цветот; на секој лист да напише по една работа што му се допаѓа кај него. Се води разговор за тоа што му се допаѓа и зошто токму тоа му се допаѓа.</p> 

Активност 2

ДРВО НА ЖЕЛБИ	
Опис	Дрво нацртано на хамер, разнобојни цветови и листови изработени од хартија во боја
Поле на интервенции	<ol style="list-style-type: none"> 1. Развивање на социјални односи – соработничко однесување. 2. Јазик и говор – богатење на речникот.
Пример за групна работа	<p>На децата им се даваат следните упатства: „Секој од нас има по една многу важна желба. Напишете ја својата желба на цветот и закачете ја на гранка од дрвото. Кој може да ви помогне да ви се исполни желбата? Запишете на коренчето и прицврстете го под стеблото за да го храни стеблото. Кој или што спречува да ви се исполни желбата? Запишете на листот и ставете го на стеблото.“ Се читаат желбите, се разговара за тоа како секој сам може да придонесе да му се исполни желбата, но и како другите можат да му помогнат во тоа.</p> 

¹⁵ Адаптирано според: Igrmo do škole: priručnik za voditelje igraonica s djecom iz socijalno-depriviranih sredina – iskustva iz prakse, pripremila M. Markočić, Udruženje Djeca prva, Zagreb 2004, и Weidinger W., Improve your self-esteem and work together – ages 10–12, Zurich University of Teacher Education, Centre IPE, 2015.

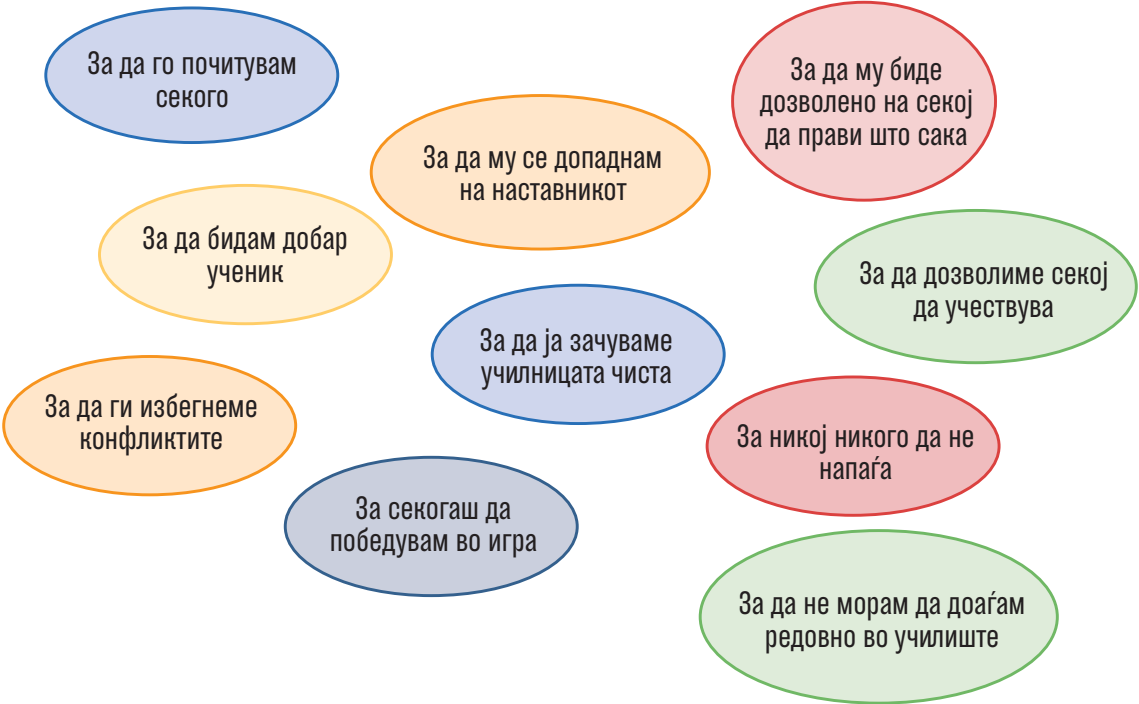
Активност 3

ШТО МОЖАМ ДА ПРАВАМ СО И ЗА МОИТЕ ПРИЈАТЕЛИ	
Опис	Работен лист
Поле на интервенции	<ol style="list-style-type: none"> 1. Развивање на социјални односи – соработничко однесување. 2. Јазик и говор – богатење на речникот.
Пример за индивидуална работа	<ul style="list-style-type: none"> – Детето се поттикнува да одговори на барањата од работниот лист – Напиши или кажи... – Се разговара за тоа што прави тоа и како им помага на своите другари и што прават тие и како му помагаат нему. – Се води кон изведување заклучок зошто е потребно да си помагаат луѓето.
3 работи што сакаш да ги правиш со своите другари	3 работи што твоите другари сакаат да ги прават заедно со тебе
3 начини на кои можеш да им помогаш на другарите	3 начини на кои твоите другари можат да ти помогнат

Активност 4

МОЕТО СЕМЕЈСТВО И НАШИТЕ ОБИЧАИ СЕ РАЗЛИКУВААТ	
Опис	Работилница со група ученици
Поле на интервенции	<ol style="list-style-type: none"> 1. Социјални односи – почитување на различностите. 2. Јазик и говор – богатење на речникот.
Пример за индивидуална работа	<p>Стручниот соработник раскажува нешто за себе и за своето семејство. Потоа се поттикнуваат децата секој да го опише своето семејство, условите во кои живее, куќните миленичиња, растенијата или животните што ги одгледуваат ако ги има.</p> <p>Се истакнуваат разликите во семејствата во однос на верата, припадноста и културата, што е заедничко, а што е различно во обичаите, славењето на празниците, јазикот што се зборува дома, песните и друго. Учениците се водат кон извлекување заклучок за тоа зошто е важно да се почитуваат различностите.</p>

Активност 5

ПРАВИЛАТА СЕ ВАЖНИ	
Опис	Работен лист
<p>Поле на интервенции</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Воспоставување на правила на однесување и работни навики. 2. Јазик и говор – богатење на речникот. 	
<p>Пример за индивидуална работа</p> <p>На ученикот му се дава следното упатство: „Кога живееме и работиме заедно, потребни ни се правила за да избегнеме многу конфликти и проблеми. Важно е сите да ги знаеме тие правила и да ги почитуваме. Има неколку причини зошто тие правила се важни. Најди ги и означи ги вистинските.“ Се води разговор за секоја од причините и за тоа зошто означените се вистинските.</p> 	

Активност 6

КАКО ДА СЕ КАЖЕ НЕ

Опис Слики со различни: луѓе, предмети, животни...

Поле на интервенции

1. **Грижа за себе и за сопствената безбедност** – препознавање на опасност и нејзино избегнување.
2. **Јазик и говор** – богатење на речникот.

Пример за индивидуална (или групна) работа

Детето го разгледува сликовниот материјал. Од сликите се составува приказна. Стручниот соработник ја започнува и го води детето низ неа.

Пример:

„Детето си игра на улица. Доаѓа непознат човек, му дава на детето чоколадо, потоа го вика да се качи во колата и насила го вовлекува во неа.

– Дали тука има опасност? Каква? Што треба да се направи? Зошто? Кого можеш да повикаш ако се најдеш во слична ситуација?“

Учениците се поттикнуваат да предлагаат решенија при што, кога се работи за групна работа, се поттикнуваат секој да го сослуша другиот.



3.2. Внимание и концентрација





































Вниманието претставува психолошка функција на насочување, задржување и одржување на психичката енергија врз избрана содржина. Во првите години од животот фокусирањето на вниманието е ориентирано кон стимулуси што се во функција на задоволување на различните потреби на детето. Околу десеттата година се развива способноста за подолго одржување на вниманието врз некој предмет на интерес, додека во адолесценцијата вниманието го достигнува своето вистинско ниво. Понекогаш, поради влијание на определени фактори, не доаѓа до комплетно развивање на вниманието, што предизвикува да се јавуваат определени нарушувања што го следат овој недостаток.

Селективноста на вниманието претставува насочување на вниманието кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни. Овој аспект на вниманието е важен во процесот на учење при селекцијата на тоа кои информации се важни за да ги запамтиме, а кои не. Кај децата со тешкотии во учењето овој аспект на вниманието треба постојано да се поттикнува (на пример, истакнување со помош на визуелни средства – да се потцрта со молив во боја она што е битно да се научи).

Концентрацијата претставува способност вниманието во подолг временски период без прекин да се насочи кон една задача, мисла или предмет, исклучувајќи ги другите. Можноста да се сконцентрираме на активностите што ги изведуваме придонесува да ги направиме подобро, побрзо и поуспешно. Добрата концентрација го олеснува учењето и ги подобрува меморијата и разбирањето.

Примери на активности и материјали за индивидуална поддршка

Активност 1

ВЕЖБИ ЗА РАЗВОЈ НА РИТАМ																															
Опис	Низи од форми, броеви, букви, предмети																														
Поле на интервенции	<ol style="list-style-type: none"> Концентрација и внимание – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни. Визуелна перцепција – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи. Поттикнување и развој на математички вештини. 																														
Пример за индивидуална работа	<p>Пред детето се поставуваат низи на фигури во боја. Се прашува за името на фигурата, бојата, поставеноста. Се почнува низа и се бара од детето да ја продолжи низата со другите картички.</p> <p>Продолжи ја низата:</p> <table border="1"> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>																														
																															
																															
																															

Активност 2

ПОВРЗУВАЊЕ

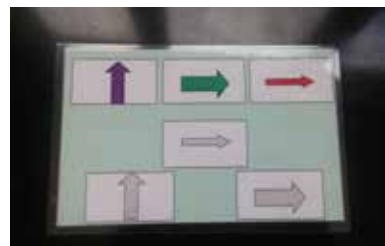
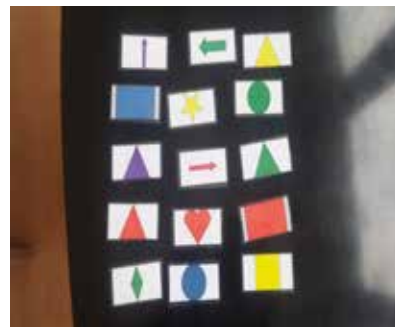
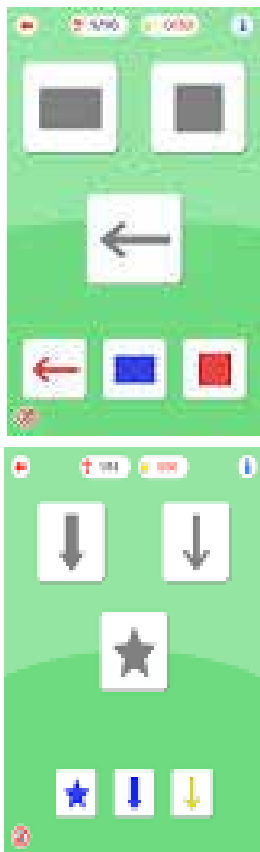
Опис Картички – сложувалки

Поле на интервенции

1. **Концентрација и внимание** – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача.
2. **Визуелна перцепција** – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи.
3. **Моторика** – постигнување флексибилност и умешност на дланката и прстите и координација око – рака.

Пример за индивидуална работа

- Поставување на формите на соодветно место
- Определување на фигурите во простор (лево – десно, под – над, пред – зад)



Активност 3

БАРАЊЕ РАЗЛИКИ													
Опис	Работни листови со слики или со низи од броеви, букви, предмети												
Поле на интервенции													
1. Концентрација и внимание – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача. Фокусирање на делови и елементи.													
Пример за индивидуална работа													
На работниот лист се дадени парови на низи од броеви и букви. Детето треба да воочи кај кој пар има разлики и во што се состојат.	<table style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <tr> <td style="text-align: center;">123467589</td> <td style="text-align: center;">АСМНРТОЛП</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">123457689</td> <td style="text-align: center;">АСМХРТОПЛ</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">589630094</td> <td style="text-align: center;">ПСИКБДЈФЗ</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">589630094</td> <td style="text-align: center;">ПСИКПДЈФС</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">869383896</td> <td style="text-align: center;">ХБУВОИЈБХН</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">869833986</td> <td style="text-align: center;">ХБУВОИЈБХН</td> </tr> </table>	123467589	АСМНРТОЛП	123457689	АСМХРТОПЛ	589630094	ПСИКБДЈФЗ	589630094	ПСИКПДЈФС	869383896	ХБУВОИЈБХН	869833986	ХБУВОИЈБХН
123467589	АСМНРТОЛП												
123457689	АСМХРТОПЛ												
589630094	ПСИКБДЈФЗ												
589630094	ПСИКПДЈФС												
869383896	ХБУВОИЈБХН												
869833986	ХБУВОИЈБХН												

Активност 4

СЛОЖУВАЊЕ НА СЛИКИ ПО РЕДОСЛЕД	
Опис	Илустрирани картички (или слајдови) со поими/предмети што се со различен гласовен состав.
Поле на интервенции	
1. Концентрација и внимание – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и да се фокусира кон она што се бара од него.	
2. Богатење на речникот и вербално изразување.	
3. Визуелна перцепција – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи.	
Пример за индивидуална работа	
<p>Картичките или слајдовите му се покажуваат на детето, при што брзо се менуваат. Од детето се бара да каже што гледа на секоја од нив.</p> <p>Се бележи што гледа детето и како го изговара тоа.</p> <p>Потоа од него се бара да поврзе една или повеќе илустрации со некои свои асоцијации, кои потоа може да ги развие во реченици, со што постепено се збогатува и речникот.</p>	

Активност 5

СЛОЖУВАЊЕ НА СЛОЖУВАЛКИ

Опис Сложувалки со различно ниво на тежина

Поле на интервенции

- 1. Концентрација и внимание** – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и да се фокусира кон она што се бара од него.
- 2. Когнитивно функционирање** – поврзување на делови во целина, поврзување на број со количина, поврзување на буква со слика.
- 3. Визуелна перцепција** – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи.

Пример за индивидуална работа

Сложувалките се даваат при првите средби со цел поуспешно да се оствари контакт со детето. На почетокот се даваат поедноставни сложувалки со цел детето да доживее успех. Додека тоа работи, се води разговор за бојата на елементите, за нивната поставеност, за самата слика, за тоа што означува секој елемент итн. Во текот на понатамошната работа се користат и посложени сложувалки преку кои, освен што се вежба концентрацијата, се поттикнуваат и повисоките мисловни процеси.



Други активности и материјали за развивање на концентрација и внимание

- ▶ Лавиринти
- ▶ Боенки
- ▶ Барање скриени ликови, предмети, животни и др. во слика
- ▶ Пронаоѓање грешки во примери што се повторуваат

3.3. Перцепција и памтење

Перцепциите претставуваат психички процеси на спознавање на предметите и појавите во целина. Најчести тешкотии што можат да се јават кај децата се во начинот на кој се примаат информациите преку сетилата, но и во начинот на толкување на примените информации, што се всушност и тешкотиите со кои се соочуваат децата со дислексија, дисграфија и дискалкулија.

Кај *визуелно-просторната перцепција* тешкотии се јавуваат на полето на дискриминација на формите според изгледот, положбата и насоката, во перципирањето на слика и основа, во воочувањето и издвојувањето на битното при гледањето на појавите, во следењето на зборовите при читањето и пишувањето, снаоѓањето во редовите во даден текст, замена на местата на слоговите, превртување на зборови, како и при техниката на пишување.

Кај *слушната перцепција* тешкотии најчесто се јавуваат при сконцентрираното слушање, разликување и памтење на гласови, зборови и говорни целини, во точното следење и памтење на слушнатата информација, нецелосно разбирање на слушнатото, во точноста на говорната репродукција, во анализата на зборовите и речениците, во пишувањето на диктат при што се јавува испуштање на букви при пишувањето.

Памтењето претставува способност на усвојување, задржување и користење на информациите што сме ги стекнале преку искуството или активното учење. Способноста за памтење е нужен предуслов за сите наши когнитивни процеси – мислење, заклучување, препознавање, учење, говор.

Постојат три фази на памтењето низ кои поминува информацијата, па така можеме да зборуваме за сензорно, краткотрајно и долготрајно памтење.

Сензорното (перцептивно) памтење значи многу кратко задржување на информацијата во непроменета форма, без наша намера тоа да се случи. За видното подрачје времето на задржување претставува приближно половина секунда, а за слушното околу две секунди.

Откако една порака е накратко снимена преку сензорното памтење, следи *краткотрајното памтење*, преку кое по пат на повторување можат да се задржат онолку информации колку што ни се потребни. Тука пораките се менуваат (се кодираат) со што стануваат смислени за личноста и на тој начин ќе можат повторно да се пронајдат.

Долготрајното памтење има неограничен капацитет. Во него се сместуваат информациите од краткотрајното памтење и, според некои автори, таму остануваат целиот живот.

Тешкотии кај децата најчесто се јавуваат при запамтување на слушнатите, видените или прочитаните сетилни податоци во однос на нивниот тек, поврзаност и број, како и во однос на делумното и неповрзаното задржување на податоците, што доведува до тешкотии при интерпретирањето, прераскажувањето или одговарањето на прашања.

Примери на активности и материјали за индивидуална поддршка

Перцепција

Активност 1

ВООЧУВАЊЕ СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКИ

Опис Парови на слики со разлики во некои елементи на сликата во однос на боја, форма, присуство, отсуство или поставеност

Поле на интервенции

- 1. Визуелна перцепција** – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи.
- 2. Концентрација и внимание** – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни.

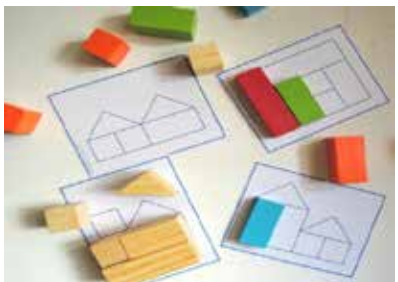
Пример за индивидуална работа

Пред детето се ставаат картички со парови на слики. Се поттикнува:

1. да ги најде разликите;
2. да ги покаже разликите на сликите;
3. да каже во што се состои секоја разлика (боја, елемент има/нема, форма, големина...).



Активност 2

ПРОНОЌАЊЕ ДЕЛОВИ ОД КОИ Е СОСТАВЕНА СЛИКАТА	
Опис	Дрвени форми со различна големина, форма и боја и шеми на слики формирани од елементи соодветни на дрвените форми.
Поле на интервенции	<ol style="list-style-type: none"> Визуелна перцепција – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи. Координација око – рака – координирана контрола на движењето на околото со движењето на раката. Концентрација и внимание – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни.
Пример за индивидуална работа	<p>Детето треба да ги стави на деловите од шемата соодветните дрвени форми. Притоа се разговара за бојата, формата, големината, поставеноста на елементите.</p> 

Активност 3

СОСТАВУВАЊЕ РАЗЛИЧНИ СЛИКИ ОД ЕДНАКВИ ДЕЛОВИ	
Опис	Картички со делови од слика. Деловите се со иста големина.
Поле на интервенции	<ol style="list-style-type: none"> Визуелна перцепција – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи. Координација око – рака – координирана контрола на движењето на околото со движењето на раката. Концентрација и внимание – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни.
Пример за индивидуална работа	<p>Од детето се бара да состави различни слики од дадените еднакви делови. Се започнува со помал број делови и нивниот број се зголемува по неколку успешни обиди.</p> 

Активност 4

РАЗЛИКУВАЊЕ НА ЛИКОВИ СПОРЕД ФОРМА, БОЈА И ПОЛОЖБА ВО ПРОСТОРОТ

- Опис**
- Картички со различни ликови и форми поставени на различно обоени основи.
 - Различни дрвени, пластични или картонски геометриски форми, со различна големина и боја.

Поле на интервенции

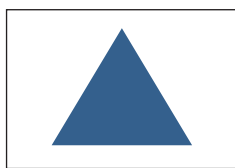
- 1. Визуелна перцепција** – развој на перцепција на лик и основа.
- 2. Тактилна перцепција** – препознавање на предмети и површини со допир.
- 3. Концентрација и внимание** – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни.
- 4. Поттикнување и развој на математички вештини.**

Пример за индивидуална работа

Пред детето се поставуваат картички со различни ликови и форми поставени на различно обоени основи. Се прашува за името на ликот или формата на картичката, бојата на ликот и бојата на основата. Се почнува низа и се бара од детето да ја продолжи низата со другите картички.

Пред детето се поставуваат различни геометриски фигури. На различни средби се вежба:

1. групирање на формите;
2. формирање низи од формите;
3. споредување на формите според големина, боја, форма;
4. одредување на односите меѓу формите (поголемо – помало);
5. препознавање на различни форми со допир, при што очите се затворени.



Активност 5

РАЗЛИКУВАЊЕ НА МАТЕРИЈАЛИ ПРЕКУ ДОПИР

- Опис**
- Вреќички со разни семиња – леќа, грав, ориз, макарони

Поле на интервенции


- 1. Тактилна перцепција** – препознавање на предмети и површини со допир.
- 2. Концентрација и внимание** – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача.
- 3. Развој на фина моторика.**

Пример за индивидуална работа

Пред детето се поставуваат затворени вреќички со разни материјали. Детето треба преку допир да ја препознае содржината на вреќичката, може да се побара од него потоа да ги брое зрната, да групира, да каже карактеристики на она што е во вреќичката итн.



Активност 6

РАБОТА СО СТАПЧИЊА ВО БОЈА	
Опис	Стапчиња во разни бои, со различна дебелина и со различна должина
Поле на интервенции	<ol style="list-style-type: none"> Визуелна перцепција – препознавање на бои, должина и ширина, просторни односи. Концентрација и внимание – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача. Поттикнување и развивање на когнитивни и математички способности (серијација, групирање, броење, собирање, одземање, поврзување количина со број). Развој на фина моторика и координација око – рака.
Пример за индивидуална работа	<p>Пред детето се поставуваат стпачињата и од него може да се бара:</p> <ul style="list-style-type: none"> – да ги нареди во низа; – да ги подреди според боја; – да ги групира според боја и број; – да ја продолжува дадената низа; – да брои; – да поврзе одредена количина со даден број на картичка или на плочка; – да собира; – да одзема.
	

Други активности што се однесуваат на развивање на перцептивни способности

ВИЗУЕЛНО-ПРОСТОРНА ПЕРЦЕПЦИЈА, ОРИЕНТАЦИЈА ВО ПРОСТОР И ВРЕМЕ	ТАКТИЛНА ПЕРЦЕПЦИЈА	СЛУШНА ПЕРЦЕПЦИЈА
<ol style="list-style-type: none"> Вежби за усвојување латерализираност на сопственото тело Вежби за ориентација и доживување во просторот (правци, доживување на сопственото тело во просторот) Вежби за ориентација и доживување на времето (траење, истовременост, редослед, ритам, вклопеност во времето, наизменичност) 	<ol style="list-style-type: none"> Вежба – допирање на прст, а детето погодува кој е со затворени очи Препознавање на предмети и површини со допир, спојување со слика и обратно Препознавање на букви, ликови, броеви напишани на раката „Пишување“ на букви, броеви, форми со прст на грбот, а детето погодува 	<ol style="list-style-type: none"> Повторување на слушнатото Перцептивно поткрепување слика – збор Нагласување на гласот со наизменично зголемување и намалување на гласноста при изговарањето сè додека детето не го препознае гласот

Памтење

Активност 1

ПАМТЕЊЕ НА РЕДОСЛЕД НА ПРЕДМЕТИ ИЛИ СЛИКИ

Опис – мемориски картички – картички со слики од различни предмети, растенија, животни, броеви итн.
– разни предмети

Поле на интервенции

- 1. Визуелна перцепција и памтење** – можност за интерпретација на информациите примени преку окото. Помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи, и нив да ги меморира според редослед.
- 2. Концентрација и внимание** – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни.

Пример за индивидуална работа

„Повтори што виде“ – На детето му се покажува мемориска картичка со девет слики. Детето треба да ја погледне, потоа картичката се превртува или се трга настрана, а детето треба да каже онолку слики колку што запомнило според нивниот редослед.

Времето на гледање на картичката на почетокот може да биде подолго, а со текот на вежбањето се скратува. На почетокот детето не мора сликите да ги повтори според редослед, туку само да каже што видело, додека со текот на вежбањето се бара да се повторуваат според редоследот.

„Погоди што недостасува“ – На детето му се покажува низа од 8 до 10 предмети или слики, се кријат неколку, а детето треба да погоди што нема.

Вежбањето се одвива на тој начин што од ученикот се бара, освен да ги гледа елементите што треба да ги запамти, нив и да ги именува. На овој начин:

- добиваме информации дали ученикот знае да го именува елементот што го гледа, затоа што при репродукцијата може да се случи да не го каже бидејќи не знае што претставува, односно не знае да го именува;
- во исто време го вежбаме и говорот;
- постигнуваме зацврстување на она што е перципирано, а треба да се запамти на тој начин што информацијата ја прима во исто време на повеќе начини – преку око, уво (кога се слуша себеси) и со помош на изговор.



Активност 2

МИСЛОВНИ МАПИ	
Опис	хартија, боици
Поле на интервенции	<p>1. Когнитивно функционирање – памтење на информации и нивно организирање во бази на податоци. Сlikовно претставување на податоците. Правење на концепти поврзувајќи информации по пат на асоцијации и наоѓање на логички релации.</p> <p>2. Концентрација и внимание – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни.</p>
Пример за индивидуална работа	<p>– Формирање на мисловни мапи за памтење на секојдневни работи и предмети.</p> <p>– Формирање на мисловни мапи за наставниот материјал што детето треба да го научи.</p> <p>– Оваа активност е особено корисна кога се работи со ученици со општи тешкотии во учењето, односно кога се работи на полето на организација и техники на учење.</p>

Активност 3

ПАМТЕЊЕ НА СТИХОВИ СО ПОМОШ НА СЛИКИ

Опис слики

Поле на интервенции

1. **Визуелна перцепција и памтење.** Помага детето да запомни стихови со рима и ритам и да ги поврзе со дадените слики.
2. **Развој на говор и вербално изразување.** Помага во поттикнување на развојот на говорот кај детето преку стихови. Се подобрува вербалното изразување кај детето преку интересни стихови.
3. **Концентрација и внимание** – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни.

Пример за индивидуална работа

На детето му се покажува сликата, се кажуваат последователно стиховите, а детето треба да ги повторува. Пример: кога се работи со првата строфа се покажува првата сликичка со кучето, кога се работи со втората строфа се покажува сликата со мачето и за третата строфа сликата со рипчето. На секоја сликичка е напишано името на конкретното животно.



Други вежби што се однесуваат на поттикнување на памтењето

- ▶ Повторување на познати и непознати вербални низи
- ▶ Повторување на низи на броеви
- ▶ Проширување на реченици
- ▶ Користење на мнемотехники – асоцијации и поврзување.

3.4. Моторика

Моторичките способности претставуваат збир на координирани движења на човековото тело со кои управува мозокот.

Кај овие вештини разликуваме крупна и фина моторика.

Крупната моторика подразбира способност за изведување на движења на рацете, нозете или телото со одредена контрола.

Фината моторика е способност да се прават прецизни ситни движења со раката со задржување на добра координација помеѓу прстите и окото. За успешно совладување на процесот на пишување што го очекува детето во училиштето, потребно е најпрво да се развие фината моторика на мускулите на дланката и прстите. Фината моторика ја вклучува и *графомоториката*, чиј квалитет е многу важен при поаѓањето на детето во училиште, особено во делот на развивање на флексибилноста на дланката и прстите. Графомоториката всушност се вежба и низ изведување на разни секојдневни активности како што се: држење на коцки и преместување од рака в рака, врзување на врвци на чевли или патики, собирање на ситни предмети, редување на стапчиња, ставање на парички во касичка, прелистување на книга итн. Со овие активности се поттикнува јакнењето на дланката, нејзината умешност, како и развивањето на координацијата око – рака, перцепцијата и концентрацијата.

Психомоторна реедукација



Целта на психомоторната реедукација е кај детето да се обноват и збогатат животните искуства за просторот, времето, за себе и за другите луѓе околу него. Вежбите за психомоторната реедукација се дел од дефектолошката работа, и тука ќе спомнеме само дел од нив, со цел да укажеме на ефектите од нивната примена:

1. Вежби за доживување на телесната целост.
2. Вежби за постигнување на самостојност, координираност, ритмика на движењата, вежби за контрола на моториката, вежби за подобрување на графомоториката и постигнување на уедначеност на тонусот.
3. Вежби за воочување, стабилизирање и насочување на латерализацијата на себе и друг.
4. Вежби за воочување и доживување на гестуалниот простор (просторот што се протега помеѓу трупот, па до крајот на испружените екстремитети, односно сопственото тело во просторот).
5. Вежби за ориентација и во објективниот простор, односно просторот што е надвор од полето на движење на екстремитетите.
6. Вежби за доживување на времето (траење, истовременост, редослед, ритам, вклопеност во времето, наизменичност).
7. Вежби за поттикнување на сознајни функции (класификација, конзервација, серијација, кореспонденција).



Примери на активности и материјали за индивидуална поддршка

Графомоторика

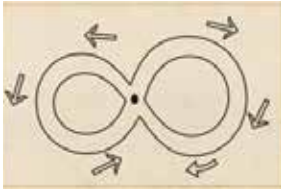

Активност 1

СОСТАВУВАЊЕ СЛИКИ ОД ДЕЛОВИ	
Опис	Сложувалки
<p>Поле на интервенции</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Моторика – постигнување флексибилност и умешност на дланката и прстите и координација око – рака. 2. Визуелна перцепција – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи. 3. Концентрација и внимание – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни. 4. Когнитивни функции – воочување, комбинирање и синтетизирање на целина од делови (анализа и синтеза). <p>Освен готови сложувалки можат да се изработат сложувалки, на пример, од делови на тело, ликови, возила, сцени од детски активности и др. При составувањето на сликите се води разговор за самата слика и се поврзува со случувања од животот на детето.</p>	
<div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center;">   </div>	

Активност 2

ВМЕТНУВАЊЕ НА ЛИКОВИ ИЛИ БУКВИ ВО НИЗА	
Опис	Сложувалки
<p>Поле на интервенции</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Моторика – постигнување флексибилност и умешност на дланката и прстите и координација око – рака. 2. Визуелна перцепција – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи. 3. Тактилна перцепција – препознавање на предмети и површини со допир. 4. Концентрација и внимание – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача. 	
<p>Пример за индивидуална работа</p> <ul style="list-style-type: none"> – Поставување на формите на соодветно место – Формирање низа според боја при поставувањето на формите – Именување на формите и боите – Определување на фигурите во простор (лево – десно, под – над, пред – зад) 	
<div style="display: flex; justify-content: space-around;">   </div>	

Активност 3

ЛЕГНАТА ОСУМКА	
Опис	Вежби за мозочна гимнастика
<p>Поле на интервенции</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Моторика – постигнување флексибилност и умешност на дланката и прстите и координација око – рака, латерализација и поттикнување на двете мозочни хемисфери. 2. Концентрација и внимание – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни. 	
<p>Пример за индивидуална работа</p> <p>Во воздух или на хартија со испружени раце се црта легната осумка. Се повторуваат движењата пет пати со десната рака, пет пати со левата рака и пет пати со двете раце. Со двете раце истовремено се цртаат спирали или концентрични кругови.</p>	
<div style="display: flex; justify-content: space-around;">   </div>	

Активност 4

РЕДЕЊЕ НА ФИГУРИ, СОСТАВУВАЊЕ

Опис Фигури од дрво или пластика

Поле на интервенции

1. **Моторика** – постигнување флексибилност и умешност на дланката и прстите и координација око – рака.
2. **Визуелна перцепција** – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи.
3. **Тактилна перцепција** – препознавање на предмети и површини со допир.
4. **Концентрација и внимание** – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни.

Пример за индивидуална работа

- Редување на фигурите по боја, препознавање на бои
- Редување на фигурите по големина, споредување поголемо – помало
- Определување на фигурите во простор (лево – десно, под – над, пред – зад)
- Составување на слика, предмет



Активност 5

СОСТАВУВАЊЕ ФИГУРИ – МОЗАИК ОД БОЦКАЛКИ

Опис Боцкалки – мозаик

Поле на интервенции

1. **Фина моторика** – постигнување флексибилност и умешност на дланките и прстите. Координирана контрола на движењето на око со движењето на дланките и прстите.
2. **Визуелна перцепција** – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи.
3. **Концентрација и внимание** – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни.
4. **Когнитивни функции** – детето воочува, комбинира и синтетизира целина од ситни делови (анализа и синтеза). Исто така, ги поттикнува креативноста и мотивацијата кај детето.

Пример за индивидуална работа

- Боцкање на елементите во подлогата – развивање на умешност на прстите
- Редување на фигурите по боја, препознавање на бои
- Определување на фигурите во простор (лево – десно, под – над, пред – зад)
- Составување на слика



Активност 6

ТАКТИЛОГРАФИЈА

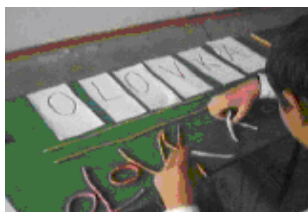
Опис Пластелин

Поле на интервенции

1. **Моторика** – постигнување флексибилност и умешност на дланката и прстите и координација око – рака.
2. **Визуелна перцепција** – помага детето да разбере што гледа, односно да препознае и разбере различни елементи, како што се големина, боја, форма, просторни односи.
3. **Тактилна перцепција** – препознавање на предмети и површини со допир.
4. **Поттикнување на јазични способности** – помага детето да може да ги разбира зборовите, да мисли за нив, да учи за различните контексти во кои можат да се појават, помага тие потрајно да се запамтат, и тоа во трите појавни форми – како звук, како низа на букви и форми и како значење, со што можат да се дешифрираат полесно и побрзо во даден текст. Ова е одлична активност да се започне процесот на описменување кај деца со дислексија.
5. **Концентрација и внимание** – развивање кај детето на способноста вниманието во подолг временски период без прекин да го насочува кон една задача и кон оние особини на предметите, појавите и личностите што се битни.

Пример за индивидуална работа

1. На детето му се покажува некој предмет
2. Се бара да го именува на глас
3. Го составува името на предметот од понудените картички со букви
4. Го пишува тоа со помош на пластелин – ги моделира буквите
5. Откако ќе го заврши, ја опипува секоја буква и ја изговара.



Други активности што се однесуваат на развивање на моториката

- ▶ Вежби за раздвижување на рацете
- ▶ Запетлување на облека, врзување на врвци, ставање парички во касичка, нижење на бисерчиња
- ▶ Сложување на зборови и реченици од исечени букви и зборови
- ▶ Прецртување на ликови, препишување на букви, зборови, реченици
- ▶ Цртање
- ▶ Конструирање фигури од стапчиња
- ▶ „Пишување“ на брашно, ориз, леќа и сл.
- ▶ Месење на тесто или пластелин
- ▶ Игра со иглесто топче или држење в рака на иглесто топче
- ▶ Пишување со држење на хартија во дланката (за вежбање на правилното држење на раката при пишување)
- ▶ Играње „дама“ – скокање во означени полиња со една или две нозе според определен редослед



3.5. Други активности за поттикнување и развој на говор, јазични и математички способности

Дијагностичката проценка на подготвеноста за читање претставува согледување за степенот на развој на претчитачките вештини кај детето и може да се користи во прво и на почетокот на второ одделение. Таа дава прилично добри индикации за прогресот и брзината на описменувањето на детето, а за стручните соработници претставува насока за тоа каде треба да се интервенира. Составена е од 6 елементи – 6 претчитачки вештини:

- идентификување на првиот глас на зборот;
- идентификување на последниот глас на зборот;
- анализа на гласовите во зборот (од колку букви/гласови е составен зборот „музика“?);
- синтеза на гласовите во зборот (кој збор го кажав? П-Е-С-Н-А);
- препознавање на рима (кажуваме стихови со рими, па бараме да додаде други зборови што се сложуваат – смислени или бесмислени);
- препознавање и сегментација на слогови (кажуваме збор со плескање со рацете колку што има слогови, па бараме тоа да го повтори со други зборови, да плеска и дели на слогови, да каже колку слога има).

Доколку една или повеќе од овие вештини недостасуваат или се недоволно развиени, можни се тешкотии при описменувањето, а интензивното вежбање на тие вештини значи дека детето полесно ќе се описмени.

ПОТТИКНУВАЊЕ И РАЗВОЈ НА ГОВОР

Развој на гласовна анализа и синтеза

- ▶ Наоѓање слика на предмет чие име почнува со определена буква/глас
- ▶ Наоѓање слика на предмет чие име завршува со определена буква/глас
- ▶ Наоѓање слика на предмет во чие име постои определена буква/глас
- ▶ Изговарање буква по буква (глас по глас) во збор – синтеза
- ▶ Изговарање на даден збор буква по буква (глас по глас) – анализа
- ▶ Издвојување на групи на предмети што почнуваат со буквите Б/П; Д/Т; З/С
- ▶ Слушање приказна и препознавање на збор што почнува со определена буква/глас
- ▶ Нумерирање на делови од приказна и редување во правилна низа
- ▶ Читање на делови од приказна со почитување на интерпункциски знаци и интонациски паузи; прераскажување на приказна
- ▶ Препознавање на зборови што се прочитани наопаку
- ▶ Составување зборови од дадени измешани букви
- ▶ Промена на одредени букви со други во почетокот на зборот, а да не се менува последниот слог за да се зачува звучноста на зборот (чувство за рима)



ПОТТИКНУВАЊЕ И РАЗВОЈ НА ЈАЗИЧНИ СПОСОБНОСТИ

- ▶ Разделување на зборовите на слогови и составување на зборови од слогови
- ▶ Раскажување според низи на слики
- ▶ Читање со разбирање
- ▶ Опишување на лик, слика или предмет
- ▶ Дополнување на реченици со зборови
- ▶ Самостојно составување на кратки реченици
- ▶ Даден почетен збор – да се доврши со реченица
- ▶ Даден наслов (провокативна реченица) – да се состави приказна
- ▶ Раскажување во делови: прво, потоа, на крајот

ПОТТИКНУВАЊЕ И РАЗВОЈ НА МАТЕМАТИЧКИ СПОСОБНОСТИ

- ▶ Групирање и формирање на низи на предмети и форми
- ▶ Споредување на предмети и форми
- ▶ Формирање на поим за број – поврзување слика – број
- ▶ Броење
- ▶ Одредување на местото на бројот во низа
- ▶ Одредување на односите меѓу предметите (поголем – помал)
- ▶ Усвојување на основните математички операции (штипки со броеви и знаци, „дама“)



Литература и извори

1. Abazović J., Igrom do inkluzije, priručnik za nastavnike osnovnih škola, UNICEF, INFOHOUSE, Sarajevo 2015.
2. Bjelica J., Galić-Jušić I., Pavlić-Cottiero A., Posokhova I., Prvčić I., Rister M., Priručnik o disleksiji, disgrafiji i sličnim teškoćama u čitanju, pisanju i učenju, Zagreb 2005.
3. Branstetter R., The school psychologists survival guide, School psychologists-United States of America – Handbooks – manuals, 2012.
4. Embracing diversity: Toolkit for Creating Inclusive, Learning-Friendly Environments, UNESCO, Thailand, 2005.
5. Hrnjica S., Mitić M., Piper B., Radojević B., Rajović V., Stefanović M., Veljković L., Žegarac N., Radović-Župunski M., Deca sa smetnjama u razvoju – potrebe i podrška, FAMILIA, Beograd 2011.
http://www.familia.org.rs/deca_sa_smetnjama_u_razvoju.pdf
6. Igrom do škole: priručnik za voditelje igraonica s djecom iz socijalno-depriviranih sredina – iskustva iz prakse, pripremila M. Markočić, Udruženje Djeca prva, Zagreb 2004.
7. Jovanović V., Petrović D., Milivojević Z., Jeremić J., Lažetić P., Obrazovna inkluzija dece romske nacionalnosti, Centar za obrazovne politike, Beograd 2013.
8. Mastropieri M., Scruggs T., The inclusive classroom – strategies for effective differentiated instruction, Pearson education, New Jersey 2013.
9. Prvčić I., Rister M., Deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj (ADHD/ADD), Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb 2009.
10. Supporting Students with Learning Disabilities, A Guide for Teachers, Ministry of Education and the British Columbia School Superintendent's Association, 2011.
11. Škola PUNa mogućnosti, Program uvođenja pomoćnika u nastavi, Europska unija, Europski strukturni i investicijski fondovi, ESF, Zadar 2016.
12. Thomson M. E., E. J. Watkins, Dyslexia, A Teaching Handbook, Whurr Publishers, London 2000.
13. Weidinger W., Improve your self-esteem and work together – ages 10–12, Zurich University of Teacher Education, Centre IPE, 2015.
14. http://marul.ffst.hr/~batarelo/PPDMO/posebnepotrebe/predavanja/PPP_Ilidio.pdf
(Batarelo Kokić, Ivana, Pedagogija djece s posebnim potrebama)
15. <http://www.inkluzija.org/biblioteka/Bodriti%20dobre%20ili%20dobriti%20bodre.pdf>
16. www.logopedi.rs – Vežbe koncentracije